

Riječki karantani

Raguž, Bruno

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:219424>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Bruno Raguž
RIJEČKI *KARANTANI*
(DIPLOMSKI RAD)

U Rijeci, rujan 2020. godine

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Bruno Raguž

JMBAG: 0009075958

RIJEČKI *KARANTANI*

(DIPLOMSKI RAD)

Studijska grupa: dvopredmetni diplomski studij povijesti i povijesti umjetnosti

Mentorica: doc.dr.sc. Andrea Roknić Bežanić

Akademska godina: 2019./2020.

U Rijeci, rujan 2020. godine

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao rad pod naslovom: **Riječki karantani** rada te da sam njegov autor. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedene u popisu literature.

Ime i prezime studenta: Bruno Raguž

Datum: 14. rujna 2020. godine.

Vlastoručni potpis:

Sadržaj	
Sažetak	5
Summary	5
Uvod	6
I. Povijesni okvir revolucionarne 1848.	
1.1. Europa prije i za vrijeme 1848.	8
1.2. Hrvatska prije i za vrijeme Revolucije	12
1.3. „Riječka“ revolucija	16
II. Uvod u <i>karantane</i> kao opći numizmatički pojam	
2.1. Opće napomene	20
2.2. Okvir riječke numizmatike i nastanka <i>karantana</i>	22
III. <i>Karantani</i> kao muzejski (fizički) predmet	
3.1. Dimenzije	25
3.2. Fizički opis	29
3.3. <i>Karantani</i> kroz vrijeme	33
3.4. Krivotvorenje <i>karantana</i>	35
3.5. Mogućnosti revitalizacije	38
IV. <i>Karantani</i> kao arhivska informacija	
4.1. Državni arhiv u Rijeci	40
4.2. Hrvatski državni arhiv	42
V. Financijske okolnosti kroz ondašnju periodiku	49
Zaključak	53
Zahvale	54
Popis literature, izvora i priloga	55

Sažetak

Rad se bavi pitanjem riječkih bonova tzv. *karantana* koji su se koristili u Rijeci tijekom revolucionarne 1848. godine te u godinama nakon, odnosno do 1853. godine, a tijekom svoje uporabe izašli su u 3 emisije. Rad donosi opći povijesni okvir, vremena u kojemu nastaju riječki bonovi, zatim im pristupa kao općem numizmatičkom pojmu, a nakon toga donosi analizu predmeta kroz muzejska, arhivska i bibliotekarska istraživanja. U radu se otvara i pitanje krivotvorenja bonova, ali i mogućeg daljnjeg korištenja bonova u svrhe revalorizacije i interpretacije baštine.

KLJUČNE RIJEČI: Rijeka, 1848., 19. st., riječki bonovi, *karantani*.

Summary

The Paper deals with the issue of Rijeka vouchers, the so-called *karantani* that were used in Rijeka during the revolutionary year of 1848 and in the years after, until 1853, and during their use they were published in 3 emissions. The Paper presents a general historical occasions, the time in which Rijeka vouchers were created, then approaches them as a general numismatic concept, and also brings an analysis of objects through museum, archival and library research. The Paper also raises the issue of forgery of vouchers, but also the possible further use of vouchers for the purposes of revaluation and interpretation of heritage.

KEY WORDS: Rijeka, 1848, 19th century, Rijeka vouchers, *karantani*.

Uvod

Riječki *karantani* ili bonovi, tema su o kojoj se ponešto govorilo, ponešto i pisalo, no sveukupno malo je toga izrečeno. Analiza bonova koji sami po sebi nisu specifičnost Rijeke, jer se mogu pronaći diljem gradova kako u Hrvatskoj tako i u Europi zbog revolucionarnih zbivanja, često je stala na fizičkom opisu i katalogizaciji *karantana* kao fizičkih predmeta o čemu svjedoči do sada objavljena literatura koja nakon šturih informacija o nastanku, kontekstu i drugim bitnim faktorima većinom svoj karakter bazira na popisivanju odnosno vizualnoj prezentaciji *karantana*.

Nakon općeg povijesnog uvoda koji je nužan za razumijevanje rada, a koji počinje s europske, zatim prelazi na hrvatsku te naposljetku na lokalnu razinu, ovaj rad *karantanima* želi pristupiti kroz nekoliko dimenzija, prva ona koja ih opisuje kao gotovo općeniti monetarni pojam, što oni i jesu jer su kao bonovi tiskani umjesto sitnog kovanog novca ušli u povijest hrvatskog monetarnog sustava, odgovarajući pri tome na pitanja kako i zašto dolazi do uporabe takvog oblika novca, odnosno opravdava li on svoj naziv „novac iz nužde“?

Druga razina kojom se rad bavi su materijalne, fizičke odlike *karantana* odnosno pitanje njihovih dimenzija, izgleda, ali i komparacija s drugim sličnim oblicima monetarnih predmeta čime se želi prikazati sličnosti i razlike u oblikovanju samih bonova. Također, *karantani* se prate i tijekom vremenskog perioda želeći time uočiti promjene koje nastaju tijekom različitih emisija tiska.

Nadalje, rad *karantane* promatra kao arhivsku informaciju, odnosno temeljem do sada neistražene i nepublicirane arhivske građe želi saznati informacije o nastanku i korištenju bonova, njihovim prednostima i manama kroz poglede tadašnjih suvremenika, koji su o njima ostavili trag prije svega kroz službenu korespondenciju.

Na kraju, rad propituje postoje li u novinama toga doba kakve vijesti o *karantanima*, mogu li se pronaći kakvi odjeci njihove uporabe ili barem kontekst njihovog nastanka.

U pisanju ovoga rada korištene su zbirke Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka (u daljnjem tekstu: PPMHP), Muzeja grada Rijeke i Muzeja Slavonije u Osijeku. Sve korištene muzejske zbirke su označene kao numizmatičke i samostalno se čuvaju unutar muzejskih institucija, a informacije o predmetima dobio sam u vidu tzv. *muzejskih kartica* koje na sumaran način donose osnovne informacije o predmetu. Korištenje takvog načina katalogizacije i prezentacije građe svakako je jedan od najvećih benefita digitalizacijskih trendova u domaćim muzejima. Nadalje, arhivsko gradivo korišteno u istraživanju je iz Državnog arhiva u Rijeci odnosno Hrvatskog državnog arhiva, a pretraživano je putem obavijesnih

pomagala, sustava Arhinet te pregledom građe u fizičkom obliku odnosno nasnimljenog gradiva na mikrofilmu. U izradi rada korišten je i sustava za pretragu periodičke građe Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu putem kojega je uz pomoć alata za naprednu pretragu izlučena relevantna periodička građa sukladno metodologiji rada, a literatura koja je pomogla u izradi rada je iz knjižnica Filozofskog fakulteta u Rijeci, Sveučilišne knjižnice u Rijeci u kojima je pronađena literatura za povijesni kontekst kao i za opće numizmatičke pojmove dok je knjižnica PPMHP-a poslužila kao vrlo vrijedan izvor stručne numizmatičke literature.

I. Povijesni okvir revolucionarne 1848. godine

Kako bi se što ispravnije i cjelovitije razumjela kretanja u Rijeci odnosno monetarni problemi kojima se rad bavi, nužno je predstaviti povijesni okvir unutar kojega su se navedeni događaji odvijali. Važno je pri tome napomenuti kako će rad uistinu ponuditi samo okvir jer tradicionalne kronologije nisu predmet ovoga rada već se on fokusira na jedan vrlo uski problem. Sukladno tome odabrani su i događaji povezani u prvom redu s pitanjem razvoja kapitala, novca i dr.

1.1. Europa prije i za vrijeme 1848.

„Molim te, pažljivo čitaj novine – sada se isplati čitati ih... Ova revolucija promijenit će oblik zemlje – ona to treba i mora da učini! Vive le République!“ Georg Weerth¹

Christopher Alan Bayly u svojoj knjizi *Rođenje modernog svijeta 1780.-1914.*² period između 1815.-1865. naziva razdobljem „između svjetskih revolucija“,³ određenje tih 50 godina kao perioda u kojima je glavno obilježje bila revolucija posve je opravdano uzimajući u obzir sve događaje koji su se događali tijekom prve polovice 19. st. Svakodnevnica se promijenila još od industrijske revolucije,⁴ a potom su se provodile različite strukturalne promjene kako društva tako i ekonomija, a Europa se mijenjala brzinom kao nikada prije i to na tehničkom, ekonomskom, kulturnom i društvenom planu zato navedeni period neki autori nazivaju i „dinamom“ europske povijesti.⁵ Jedan od važnih procesa u ekonomskom smislu bilo je i dislociranje ekonomskih kretanja, koje svoju prvu fazu ima u predrevolucionarnim godinama 1800.-1820., osim ideoloških i svjetonazorskih promjena jedan od ključnih događaja za to bila je i revolucija odnosno Veliki rat.⁶ U takvim okolnostima mnogi su i postali „gubitnici“, najočitiji su bili među njima proizvođači u zastarjelim proizvodnim regija koji se nisu mogli ili htjeli priviknuti na novu raspodjelu kapitala i rada.⁷ S druge strane razvijaju se neke kapitalne investicije prije svega u sferi privatnih tvrtki koje su ubrzano napredovale, a od 1820.-ih nadalje preteče dioničkih društava postaju vrlo poznat i čest oblik poslovanja.⁸ Gospodarski rast doveo je i do povećane urbanizacije koja je otvorila pitanje dostatnosti cesta, vodovoda i druge infrastrukture.⁹ Godine

---

¹ HOBBSAWM, 1989, 15.

² U izvorniku: *The birth of modern world 1780-1914* (prijevod BR)

³ BAYLY, 2004, 125.

⁴ MAYHEW, 2009, 6.

⁵ DAVIES, 1996, 759.

⁶ BAYLY, 2004, 126.

⁷ ISTO, 134.

⁸ DAVIES, 1996, 768.

⁹ ISTO, 771.

oko 1820. obilježili su i pojavu odnosno etabliranje liberalnih odnosno nacionalnih pokreta.¹⁰ Liberalni pokreti važni su i u gospodarskom smislu, jer su od države zahtijevali da osigura pravnu zaštitu i pruži mogućnost svakome pojedincu da se neometano bavi pojedinom djelatnošću.¹¹ Takva stav razumije se doprinio bi puno većoj liberalizaciji tržišta odnosno dinamičnijoj gospodarskoj sceni. Za razliku od europskog kopna u Engleskoj se revolucija odvijala kao tzv. evolucijski tip.¹² Ovakav tip nije bio bezbolan, ali nije niti imalo revolucionarne odlike u onom segmentu burnih i kratkotrajnih povijesnih zbivanja. Jedan od ključnih elemenata navedenog bila je ekonomska liberalizacija te rješavanje socijalnih problema koje je Engleska dobila još od industrijske revolucije.¹³ Val revolucija 1830. bio je mnogo ozbiljniji nego li onaj 1820., a označit će konačnu pobjedu buržoazije nad aristokracijom.¹⁴ Loše žetve, bolesti uroda i gospodarske krize obilježile su četrdesete godine 19. st., a svoju kulminaciju doživjet će 1846. kada je nastupila velika nestašica hrane.¹⁵ Tijekom tih burnih godina, posebno važan sloj u liberalizaciji bilo je građanstvo, takav slučaj vidljiv je i u Italiji gdje je upravo tanak sloj građanstva iznio teret nacionalnog ujedinjenja.¹⁶ Tijekom takvih promjena postavilo se i pitanje radništva koje je angažmanom na svojim radnim mjestima podnio teret promjena. Kapitalizam koji se ubrzano razvijao sve je više upućivao na razlike između radničke klase i stare odnosno nove buržoazije stoga se upravo u tom vremenu javlja i marksizam koji je radnicima dao jasan smjer u kojem bi trebali ići tijekom revolucionarnih previranja.¹⁷ Povećanjem broja radnika u gradovima raste i broj onih koji su pripadali najsiromašnijem sloju tzv. proleterima.¹⁸ Tako se 24. veljačke 1848. u Londonu tiska *Manifest komunističke partije* prvotno na njemačkom, a zatim i na drugim jezicima,¹⁹ kako bi bio što dostupniji. Zanimljivo je da doba urbanizacije nije samo djelovalo na promjene u izgledu i funkcioniranju grada već i na društvene odnose, tako se društvena distinkcija koja je prije bila između plemstva i seljaka prebacila na razlike između srednje klase i radništva.²⁰ Dodatna podjela bila je i zbog povijesnog naslijeđa, radi čega su se društvene strukture uvelike razlikovale. U političkom smislu baza revolucija bila je posve heterogena, a osim strukture razlikovala se i prema željama što očekuju od cjelokupnog

---

¹⁰ BLEICKEN, 1990, 556.

¹¹ ISTO, 556.

¹² ISTO, 560.

¹³ ISTO, 1990, 560.

¹⁴ HOBBSAWM, 1987, 106.

¹⁵ MAYHEW, 2009, 6.

¹⁶ ISTO, 1990, 563.

¹⁷ BLEICKEN, 1990, 565.

¹⁸ MAYHEW, 2009, 6.

¹⁹ HOBBSAWM, 1989, 15.

²⁰ DAVIES, 1996, 771.

procesa.²¹ Heterogenost pokreta mogla se vidjeti i na razlikama "Istoka" i "Zapada", no može se uočiti i sličnost koja opisuje sve veće napetosti između umjerenih i radikalnih struja u politici.²² Često se zato govori i o nacijama, pri čemu se zaboravlja da moderno shvaćanje nacije pripada suvremenosti.²³ Grupe koje su nosile revolucije 1848. upravo zbog svoje različitosti nije opravdano poistovjetiti s nacijama.²⁴ S druge strane javlja se shvaćanje najčešće koje nacije veže nužno za teritorij, budući da je pojam tadašnje države bilo gotovo uvijek vezan za teritorij.²⁵ Odrednicu nacije u tim vremenima dakle nikako ne predstavlja, barem za kako ih Hobsbawm naziva „pučke revolucionare“ etnička ili jezična pripadnost.²⁶ Već bi se moglo zaključiti da ih je povezivao isti prostor i isti problemi. Nije moguće revolucionare iz 1848. povezati s bilo kojim nacionalističkim pokretom koji će uslijediti.²⁷ Zaključno, može se sreći da je upravo heterogenost na svim razinama, zapravo bila zajednički činitelj svih revolucija, osim toga sve su ih iznijele srednje klase i udruženja intelektualaca.²⁸ Jedna značajna promjena povezana s ekonomskim transformacijama vezana je za položaj žene. Naime, žene su prije svih gore navedenih procesa, posebice industrijalizacije bile u seoskom domaćinstvu zadužene za određene poslove dok je muškarac obavljao drugu polovicu. Kada se muškarac zaposli „u gradu“ postaje hranitelj obitelji, a žene su počele preuzimati gotovo sve kućanske obveze.²⁹

Revolucije 1848. godine imale su različite uzroke, ali su se gotovo jednako brzo širile. U Francuskoj je to bio ustanak protiv krupne buržoazije, u zemljama Monarhije primjerice bio je to ustanak protiv krutog austrijskog birokratskog aparata na takve porive svakako treba dodati i želju za nacionalnim opredjeljenjem.³⁰ Govoreći o kretanju revolucija po Europi zanimljivo je kako su se pokreti širili poput požara. Tako je već i prije izbijanja „februarske“ revolucije u Francuskoj Italiju preplavio val revolucionarnih događaja koji su primarno imali u sebi želju za donošenjem ustava,³¹ ali se posredno pretvorivši i u ujediniteljski pokret. S druge strane u Monarhiji su se događaji koji su uslijedili nakon događanja u Francuskoj zbili gotovo

---

²¹ HOBBSAWM, 1989, 17.

²² HOBBSAWM, 1987, 112.

²³ HOBBSAWM, 1993, 19.

²⁴ ISTO, 21.

²⁵ ISTO, 24.

²⁶ ISTO, 24.

²⁷ ISTO, 25.

²⁸ HOBBSAWM, 1987, 118.

²⁹ DAVIES, 1996, 774.

³⁰ BLEICKEN, 1990, 565.-566.

³¹ ISTO, 566.

istovremeno u Pragu, Požunu i Beču.³² Isto tako simultano odvit će se i ono što Bleicken naziva „lanac uspješnih reakcija“³³ koji je podrazumijevao vojno gušenje protesta od Pariza do Praga.³⁴

Jednoznačno odrediti kretanja 1848. godine dosta je teško, govoreći da je to bio građanski pokret, prikriva se puno širi okvir iznimno kompleksnih zbivanja, koji su obuhvaćali među ostalim i mnoge gospodarske procese, a izvrstan primjer za to je pitanje obrtništva. Naime, obrtnici su se tijekom revolucionarnih zbivanja našli u rascjepu između siromašnih slojeva i najniže buržoazije.³⁵

Revoluciju se često u teoriji smatralo nedjeljivom i europskim fenomenom.³⁶ Tijekom druge polovice godine stari režimi vratili su se na vlast u njemačkom i austrijskom povijesnom prostoru žrtvujući pri tome tisuće života.³⁷ Neuspjeh revolucija označio je dubok prijelomni trenutak u europskoj povijesti, kojega su suvremenici smatrali porazom jedne ideje *idealističke* politike koju je trebalo zamijeniti *realističkom* politikom.³⁸ Propast revolucija treba tražiti i u ekonomskim problemima onih koji su ju nosili, naime sve revolucije 1848. bile su revolucije „radne sirotinje“,³⁹ njihove demonstracije proizlazile su iz iznimno loše ekonomske situacije.⁴⁰ Posebno buntovna grupa bili su i studenti koji su dolazili također iz obitelji lošeg imovinskog stanja.⁴¹ No ipak, revolucija 1848. bila je prva revolucija koju bi se moglo nazvati svjetskom tako je njezin neposredan utjecaj moguće otkriti diljem svijeta kao što je to u Brazilu ili Kolumbiji.⁴² Na kraju, rijetki sudionici događaj iz 1848., godinu dana nakon bi pomislili da je to bila posljednja revolucija, jednostavno bilo je jasno da politički i društveni zahtjevi neće stati.⁴³ Ipak, radilo se o vremenu iznimnog ekonomskog napretka, a revolucije su ubrzale i ekonomske krize gospodarstava koje su ovisile o vremenskim uvjetima i plodovima poljodjelstva.⁴⁴ Uslijedit će

---

³² BLEICKEN, 1990, 566.

³³ ISTO, 567.

³⁴ ISTO, 567.

³⁵ ISTO, 569.

³⁶ HOBBSAWM, 1987, 109.

³⁷ HOBBSAWM, 1989, 19.

³⁸ BLEICKEN, 1990, 570.

³⁹ HOBBSAWM, 1989, 19.

⁴⁰ ISTO, 20.

⁴¹ ISTO, 109.

⁴² ISTO, 15.

⁴³ ISTO, 31.

⁴⁴ HOBBSAWM, 1989, 31.

doba iznimnog rasta u kojima će neka gospodarstva poput engleskog u narednim desetljećima zabilježiti brži rast nego ikad prije.⁴⁵

1.2. Hrvatska prije i za vrijeme Revolucije

Kao i drugdje u Europi i u Hrvatskoj je pokret 1848.-1849. bio prekretnica, prije svega ukinuti su feudalni odnosi i staleško društvo, a time je počelo doba građanstva.⁴⁶ Potaknuti događajima širom Europe i Monarhije i u hrvatskim gradovima Zagrebu, Zadru i Dubrovniku počinju okupljanja grupa ljudi koje bi prema nekim autorima mogli nazvati i domoljubima.⁴⁷ Premda je Monarhija bila slabije razvijena te je zbog toga imala manji broj bogatih građana,⁴⁸ to nije zaustavilo revolucionarna kretanja. Monarhija je bila multinacionalna zemlja, u kojoj su narodi osjećali potrebu za vlastitim slobodama, stoga je dolazilo do nacionalnih revolucija koje su bile paralelne i s nezadovoljstvom građanstva prema apsolutizmu.⁴⁹ Zanimljivo je da će samostalnost vlastitih institucija Hrvatska ostvariti upravo u prvim mjesecima revolucije.⁵⁰ 1848. Hrvatska je bila podijeljena između nekoliko upravnih nadležnosti tako je postojala: Vojna krajina, Dalmacija i Istra pod austrijskom upravom, Rijeka pod mađarskom upravom i relativno samostalna Banska Hrvatska.⁵¹ Povod događajima kako u Hrvatskoj tako i u cijeloj Monarhiji bili su događaji u Francuskoj.⁵² 23. ožujka car Ferdinand I imenovao je Josipa Jelačića za hrvatskog bana,⁵³ a kako bi se zaštitili od opasnog djelovanja Ugarskog sabora, sazvan je Hrvatski sabor. 25. ožujka 1848. donesena su *Zahtijevanja naroda* gdje se u 30 točaka navode promjene koje je potrebno učiniti tijekom preobrazbe hrvatskog društva u moderne tijekomove, a jedna od najvažnijih bila je i sazivanje Sabora i imenovanje bana.⁵⁴ J. Jelačić i drugi političari nisu priznavali *Travanjski zakon*, a J. Jelačić je i objavio 25. travnja 1848. *Bansko pismo* kojim je ukinu kmetstvo.⁵⁵ Sredinom svibnja raspisao je izbore za Sabor.⁵⁶ Takvim postupkom obnovio je pravo bana da

---

⁴⁵ ISTO, 32.

⁴⁶ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 41.

⁴⁷ POVIJEST HRVATA - OD KRAJA 15. STOLJEĆA DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOG RATA, 2005, 394.

⁴⁸ MAYHEW, 2009, 9.

⁴⁹ ISTO, 10.

⁵⁰ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 41.

⁵¹ MAYHEW, 2009, 20.

⁵² TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 42.

⁵³ POVIJEST HRVATA - OD KRAJA 15. STOLJEĆA DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOG RATA, 2005, 394.

⁵⁴ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 42.

⁵⁵ ISTO, 43.

⁵⁶ ISTO, 44.

saziva Sabor, no unatoč tome zadržao je i pravo djelovanja mimo saborskih zaključaka.⁵⁷ Sabor je s prekidima zasjedao od 5. lipnja do 9. srpnja, donijevši 35 zaključaka među kojima se najviše ističe potvrda o ukidanju kmetstva te odluka o raskidu državnopravnih veza s Ugarskom.⁵⁸ J. Jelačić je potpisao i novi saborski izborni red prema kojem se na nov način popunjavaju predstavnici.⁵⁹ Vrlo je važno istaknuti da je to bio prvi hrvatski nestaleški sabor.⁶⁰ Osniva se i zasebna hrvatska vlada nazvanu *Bansko vijeće*, a pregovara se i s Mađarima. No, bez uspjeha, stoga uz suglasnost Beča i vojno djeluje.⁶¹ Tijekom godine dogodio se i preustroj županija koje su prestale biti teritorijalne jedinice plemića, već postaju pravno-političke jedinice počevši tako predstavljati sve slojeve.⁶²

Govoreći o društvenom položaju, 1848. dovela je do značajnih promjena posebice kod tzv. seoskog plemstva koji su izgubili svoju političku važnost, još pogubnije je bilo gubljenje ekonomske važnosti, jer su njihova gospodarstva bila mala, a način obrade zemlje staromodan i neprimjeren novim okolnostima, stoga će oni ukidanjem plemstva postati „obični“ seljaci.⁶³ Građanstvo je s druge strane u prvoj polovici 19. st. bilo malobrojno, a njihov karakter bio je drugačiji od građanstva koje se razvija u pravnom građanskom društvu. Naime, građanstvo u Hrvatskoj bilo je prema svom karakteru feudalnog tipa odnosno svoj položaj stjecalo je posjedovanje nekretnina odnosno bavljenjem obrtom.⁶⁴ No, tijekom 30-ih godina sve više se iz kruga veletrgovaca, dakle ekonomski moćnih građana pojavljuju pojedinci koji se zalažu za modernizaciju na svakom planu, što će se nastaviti i tijekom 40-ih godina pojavom liberalnih ideja.⁶⁵ Osim liberalizma i sve druge europske ideologije pronašle su svoje mjesto u hrvatskim političkim strankama, koje su posebno bile aktivne tijekom 1848. kada se postavilo i hrvatsko nacionalno pitanje.⁶⁶ Koje zapravo započinje s Hrvatskim narodnim preporodom odnosno dvama socijalnim programima – Janka Draškovića nazvanog *Disertacije* te građansko liberalnog programa.⁶⁷ Do početka revolucionarnih zbivanja Narodna stranka ipak uspijeva ostvariti najvažnije ciljeve preporodnog doba prije svega sačuvavši autonomiju Hrvatske i Slavonije

---

⁵⁷ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 45.

⁵⁸ ISTO, 46.

⁵⁹ POVIJEST HRVATA - OD KRAJA 15. STOLJEĆA DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOG RATA, 2005, 395.

⁶⁰ MAYHEW, 2009, 26.

⁶¹ POVIJEST HRVATA - OD KRAJA 15. STOLJEĆA DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOG RATA, 2005, 397.

⁶² TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 46.

⁶³ ISTO, 135.

⁶⁴ ISTO, 136.

⁶⁵ ISTO.

⁶⁶ ISTO, 173.

⁶⁷ ISTO, 175.

odnosno uvođenjem jedinstvenog hrvatskog književnog jezika.⁶⁸ Vrhunac ciljeva hrvatski narodni preporod doživio je upravo tijekom 1848., konkretiziranjem svojih zahtjeva u *Željama naroda*.⁶⁹ Unutar toga javljaju se i ekonomski zahtjevi koji su trebali pomoći napretku na tome planu bili su osnivanje narodne banke, povratak hrvatskih fondova Hrvatskoj i ukidanje carina unutar Monarhije.⁷⁰ Bili su to nužni pothvati jer su preduvjete za razvoj bili vrlo loši.

Razlog takvom stanju prije svega može počivati i u tome da su početkom stoljeća hrvatske zemlje upravno i pravno podijeljene, a sama struktura gospodarstva ukazuje da je tijekom cijelog 19. i početkom 20. st. Hrvatska izrazito agrarna zemlja u kojoj većina stanovništva živi od poljoprivrede, to potvrđuje i podatak da je tek 10% tadašnje Hrvatske živjelo od obrta.⁷¹ Preduvjete za razvoj poljodjelstva odnosno ratarstva u Istri i Dalmaciji zbog konfiguracije terena nisu bili dobri,⁷² a usporedbom s Primorjem jasno je da su isti problemi mogli nastupiti i ondje. Tijekom druge polovice stoljeća nastavlja se trend smanjivanja seoskih gospodarstva te se nastavlja trend povećavanja utjecaja kapitalističke doktrine zarađivanja.⁷³ No, slaba kupovna moć kao i konkurencija jeftine manufakture i industrije iz drugih gospodarskih razvijenijih krajeva Monarhije povezano s nedostatkom financijskih ulaganja otežavali su jačanje gospodarstva,⁷⁴ što je dovodilo do opasne stagnacije. Trgovina je s druge strane imala dobre preduvjete za razvoj, posebno zbog geografskog položaja koji je spajao nekoliko regija, a takav razvoj omogućio je jačanje gradova.⁷⁵ Upravo su trgovci koji su stekli određeni kapital postali važni činitelji gradskog života i razvoja.⁷⁶ S druge strane dodatne neprilike za poljoprivrednike nastupile su nakon Drinopoljskog mira 1829. godine, jer je ruska pšenica koja je bila kvalitetnija počela konkurirati hrvatskoj.⁷⁷ Ne treba pri tome zaboraviti da je upravo pšenica u to vrijeme bila jedan od najznačajnijih izvoznih produkata. Tijekom prve polovice stoljeća glavna luka za izvoz bio je Senj, a ne Rijeka.⁷⁸ Upravo u tom periodu najučestaliji način trgovine bila je prodaja robe na sajmovima i tzv. *pokućarenje*, koje će u nerazvijenim sredinama ostati znatno duže i nakon što su se pojavila trgovačka društva.⁷⁹ Pomorska trgovina osjetila je znatne probleme tijekom

---

⁶⁸ ISTO, 178.

⁶⁹ ISTO, 179.

⁷⁰ ISTO.

⁷¹ ISTO, 187.

⁷² ISTO, 190.

⁷³ ISTO, 191.

⁷⁴ ISTO, 196.

⁷⁵ ISTO, 201.

⁷⁶ ISTO.

⁷⁷ ISTO, 202.

⁷⁸ ISTO.

⁷⁹ ISTO.

prelaska s jedrenjaka na parobrode jer su troškovi postajali preveliki, a domaći moreplovci nisu imali dovoljno kapitala.⁸⁰ Na kontinentu je obrt bio pretežno u gradovima,⁸¹ no radilo se o malenom broju tako je 1840. cijela Banska Hrvatska imala tek 89 obrtnika.⁸² Velik značaj za razvoj manufakture imalo je jačanje brodogradnje tako se u Rijeci krajem prve polovice 19. st. značajno povećao broj jedrenjaka, no problemi će nastupiti kako je već rečeno kada je bilo potrebno uložiti kapital u izgradnju skupljih parobroda.⁸³ Razvoj prometne infrastrukture prije svega bio je ometan teritorijalnom rascjepkanošću te premalim ulaganjima koji su većinom dolazili od austrijskih i ugarskih veleposjednika. Takva situacija povećala je troškove transporta, što je i utjecalo na krajnju prodajnu cijenu proizvoda.⁸⁴ Carskim aktom iz 1841. predviđa se gradnja sustava željeznica kroz cijelu Monarhiju, velike rasprave vodile su se upravo oko smjera željeznice koja je trebala povezivati kontinent i primorje, a završavati u Rijeci. Na kraju je u Ugarskom saboru 1847/1848. donesena odluka da sjedište buduće željeznice bude u Pešti, a na taj način značajno su bili zakinuti slavonski veleposjednici koji su željeli prugu Vukovar-Rijeka.⁸⁵ Kao i s prometnom infrastrukturom tako niti novčarska odnosno financijska nije postojala. Takvo nepostojanje jakih institucija koje i reguliranje posudbe i tok novca rezultiralo je lihvaranjem što se pokušavalo suzbiti osnivanje posudbene banke koja je raspolagala s 2,5 milijuna forinti no to nije uspjelo, nakon toga se pokušavaju osnovati štedionice i zalagaonice od kojih uspijeva ona u Zadru. Odlukom od 20. veljače 1811. godine provedena je devalvacija novca na 20% ranije vrijednosti kako bi se ublažili utjecaji bezvrijednog i neplanski produciranog novca kojim su se financirali ratovi s Francuzima. Takvim postupkom na udaru su se našli upravo hrvatski trgovci.⁸⁶ Upravo oni koji su kako je ranije spomenuto trebali iznijeti teret modernizacije i promjena u društvu No, posrednička trgovina nije stala te je omogućila stjecanje kapitala i ipak poneko ulaganje u manufakture i industrije. Problem su bili veleposjednici i vlastelini koji su boravili van Hrvatske i na taj način doprinosili odljevu novca kojega je ionako manjkalo. 1846. osnovana je Prva hrvatska štedionica koja je raspolagala tek s 40 000 forinti što je bio iznos koji nije dopuštao veće pothvate.⁸⁷ Gospodarska udruženja postojala su samo u većim gradovima, dok je značajan gospodarski razvoj zapravo oslanjao na tradicionalna, ali tada već zastarjela cehovska udruženja koja se nisu mogla transformirati u moderna gospodarska društva. Trgovački zborovi osnivaju se

---

⁸⁰ ISTO, 204.

⁸¹ ISTO.

⁸² ISTO, 205.

⁸³ ISTO.

⁸⁴ ISTO, 207.

⁸⁵ ISTO, 208.

⁸⁶ ISTO, 214.

⁸⁷ ISTO, 215.

prvo u središnjoj Hrvatskoj, a naknadno ih propisuje i zakon.⁸⁸ Veliki gospodarski problem Hrvatske je bio taj što zbog svoje rascjepkanosti nije mogla kao druge zemlje zauzeti jedinstveni protekcionistički stav, čime se nikako nije mogla zaštititi niti od konkurencije niti od zaostajanja u tehnologiji i načinima proizvodnje. Istina je da su postojale inicijative poput izdavanja *Gospodarskog lista* koji je trebao poticati na promjene i ukazivati na probleme, no malo je to značilo u zemlji sa 75% nepismenog stanovništva.⁸⁹

1.3. „Riječka“ revolucija

Rijeka je kroz 19. st. bila jedna od najvažnijih predmeta spora između Ugarske i Hrvatske što je rezultiralo i značajnim podjelama u stanovništvu.⁹⁰ Početak stoljeća u Rijeci obilježila je dosta dinamična izgradnja izvan tzv. Starog grada. Pored Rječine posebno je značajna bila industrija. Tako se 1821. godine osniva Tvornica papira, a 1833. u uporabu se pušta prvi parni stroj u Hrvatskoj. Gledajući prihode može se reći da se proizvodnja do 1848. povećala za 10 puta. Takve okolnosti dovele su do situacije da se Rijeka mogla mjeriti i s razvijenijim gradovima Monarhije što nije bilo često za ostale gradove u Hrvatskoj.⁹¹ No, kontribucije i različiti nameti značajno su otežali još veći razvoj grada, a financijska situacija je bila posebno loša nakon francuskog odlaska iz Grada.⁹² Veliki problemi posebno su nastali i u brodogradnji, tako je Rijeka u tom periodu skoro ostala bez te važne grane, stoga se od 1814. radi na revitalizaciji riječke brodogradnje.⁹³ Neuravnotežen proračun Općine vodio je u dugove i neracionalno trošenje, u prilog tome svjedoči i to da se od ukupnog broja zaposlenih u Gradu njih 275 bavilo činovničkim poslom, 935 su bili obrtnici, a prema podacima 66 je bilo seljaka⁹⁴ takvi podatci ostavljaju mnogo prostora za pretpostavku budući da nedostaju podatci za preko 8 000 ljudi. U takvim vremenima jedinu korist izvukli su trgovci i to oni koji su se bavili ratnom trgovinom.⁹⁵ Poraz Francuza od Rusa 1812. godine dovesti će do brojnih promjena, pa će tako i Austrijanci predvođeni Lavalom Nugentom bez borbe ući u Rijeku.⁹⁶ Govoreći o radništvu valja spomenuti da je tijekom prve polovice stoljeća nadnica za rad u Rijeci bila i nešto viša od ostalih krajeva.⁹⁷ 1821. godine Riječani su sastavili *Promemoriu* s popisom svih potreba grada koje su naveli u 16

---

⁸⁸ ISTO, 219.

⁸⁹ ISTO, 221.

⁹⁰ ISTO, 455.

⁹¹ ISTO, 461.

⁹² POVIJEST RIJEKE, 1988, 187.

⁹³ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 462.

⁹⁴ POVIJEST RIJEKE, 1988, 188.

⁹⁵ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 455.

⁹⁶ ISTO, 456.

⁹⁷ POVIJEST RIJEKE, 1988, 189.

točaka, kao iskaz svojih težnji za budućim razvojem grada.⁹⁸ Povratkom austrijske vlasti u grad ukida se *Komora*, dok će njezina sljednica *Trgovačka deputacija* osnovati 1829. godine.⁹⁹ *Trgovačka deputacija* osniva se 23. svibnja 1829. godine dekretom pod brojem 1373 Riječkog gubernija.¹⁰⁰ Četrdesetih godina počinje se u gradu razmišljati o ustanovama za osiguranje i zajmove, a 1842. formirana je komisija koja je trebala osigurati provođenje takvih zamisli, ona će 1846. predložiti pravila osnivanja, a tek 1858. početak će s radnom Štedna blagajna riječke gradske općine. No, još 1823. u Rijeci je postojalo osiguravajuće društvo koje se bavilo osiguravanjem brodova i tereta, a 1846. promijenjena su mu pravila poslovanja čime postaje Riječko društvo za pomorska osiguranja s glavnicom od 100 000 forinti.¹⁰¹ Uz njega poslovao je i Fond pomorskog zavoda od koje se također mogao dobiti zajam. No, 1845. imao je samo 23 dužnika s ukupnim dugom od 23 000 forinti.¹⁰² Četrdesetih godina u Rijeci se razvijaju različite manufakture, a naglasak se sve više stavlja i na prekomorsku trgovinu.¹⁰³ Prometno pitanje bilo je ključno za Rijeku,¹⁰⁴ te presudno daljnji razvoj Grada. Tijekom prve polovice stoljeća grade se Lujzijanska cesta koja povezuje Rijeku i Karlovac, a 1833. godine izgrađena je i obalna cesta Dorotea.¹⁰⁵ No najveći prijeponi nastali su oko već spomenutog pitanja željeznica. Također, nužno je bilo modernizirati luku o čemu se raspravlja te pomalo radi još od 18. st.¹⁰⁶ Luka je imala iznimno pitak gaz, te ju je Rječina svojim bujicama dodatno zatrpavala materijalom.¹⁰⁷ O poboljšanju pristaništa tek 1841. postoji prvi konkretni plan koji uključuje gradnju lukobrana i širenje luke.¹⁰⁸ Prva postrojenja luke počinju se graditi 1847. godine, a time postaju jedan i od glavnih nosioca razvoja.¹⁰⁹ Do revolucije u Rijeci se živjelo relativno mirno, uz prenošenje nekih preporodnih ideja iz Zagreb,¹¹⁰ a hrvatski jezik bio je prihvaćen u svakodnevnom životu.¹¹¹ Revolucionarni zanos iz Hrvatske i Ugarske prenio se i na Rijeku, u kojoj se gradska vlastela ipak opredjeljuje za tzv. Ugarsko primorje.¹¹² Do 11. travnja 1848. godine Rijekom upravlja vijeće u kojem su bile

---

⁹⁸ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 456.

⁹⁹ ISTO, 463.

¹⁰⁰ CRNKOVIĆ, 1994-1995, 61.

¹⁰¹ POVIJEST RIJEKE, 1988, 190.

¹⁰² ISTO, 191.

¹⁰³ MAYHEW, 2009, 30.

¹⁰⁴ ISTO, 33.

¹⁰⁵ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 461.

¹⁰⁶ ISTO, 462.

¹⁰⁷ MAYHEW, 2009, 33.

¹⁰⁸ ISTO, 33.

¹⁰⁹ ISTO, 36.

¹¹⁰ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 456.

¹¹¹ ISTO, 457.

¹¹² POVIJEST RIJEKE, 1988, 211.

patricijske obitelji, no izmjenama što ih je donio Ugarski sabor sada su i drugi ugledni građani bez patricijata mogli biti birani u vijeće, što se sankcijama riječkom municipija pokušava staviti van snage, no bez obzira na takve promjene i dalje je glavna preokupacija gradske vlasti zadržati autonomiju Rijeke.¹¹³ U ljeto 1848. iz Beča je trebao doći odred mađarskih vojnika, no kako bi se spriječio njihov ulazak u grad prije njih dolazi Josip Bunjevac, povjerenika bana Josipa Jelačića.¹¹⁴ J. Bunjevac je 30. kolovoza riječkom magistratu uputio vrlo važno pismo koje nam prikazuje odnos „nove vlasti“ prema Rijeci kroz 3 ključne točke:

Zato za umériti s jedne strane naš narod i zahtievanju njegovom zadovoljiti, a s druge strane za očuvati i ograditi vas proti svakomu navaljenju puka uzbudjenoga za potrebito nalazismo Vas ovim javno pozvati.

1) da se Vaš Magistrat i Varoš s okruzjem oblasti banskoj podvérže

2) da narodni banski barjak na mésto magjarskoga na sviuh javnihstanjih razvijete, a magjarskoga vigdi i od svakuda sbacite.

*3) Da na koliko do sada magistrat i Varoš zapoviédi od Magjarskog ministeria primao jest – od sad u buduće ne više od takvoga nego jedinood preuzvišenog g. Bana horvatskoga primati hoći i obvezan bude.*¹¹⁵

Te na to dodaje: *Ovo su točke, koje za sada prijateljskim načinom priobćujemo vam stim dodanjem da verhu njih u roku 2 satah očitovanje vase nami podnesete.*¹¹⁶

J. Bunjevac će na kraju već 31. kolovoza bez posebnom pristanka J. Jelačića ući u Rijeku, a pljačka koje su se pribojavali građani nije se dogodila.¹¹⁷ U prosincu iste godine J. Jelačić je imenovan za riječkog guvernera, iduće godine raspušta se gradska uprava te se teritorijalnom reorganizacijom 1850. ukida Ugarsko primorje.¹¹⁸ No, na to su reagirali tzv. Fiumani koji su i dalje priželjkivali *corpus separatum*, pozivajući se pri tome na odluku Marije Terezije iz 1779. godine,¹¹⁹ premda bi svakome tko je to želio uočiti bilo jasno da u revolucionarnim trenucima 19. st. diplome izdane u starome režimu 18. st. posve gube svoj značaj. Tim više što su svi ostali gradovi tad već bivšeg Ugarskog primorja poput Bakra i Vinodola te Senja izjasnili za sjedinjenje

---

¹¹³ MAYHEW, 2009, 47,

¹¹⁴ POVIJEST RIJEKE, 1988, 211-212.

¹¹⁵ MAYHEW, 2009, 51-52.

¹¹⁶ ISTO, 53.

¹¹⁷ ISTO, 55.

¹¹⁸ POVIJEST RIJEKE, 1988, 212.

¹¹⁹ MAYHEW, 2009, 49.

s Hrvatskom.¹²⁰ J. Jelačić će svoje vojne vlasti nad Rijekom dodijeliti Vincezu Victoru, a civilnu vlast povjerio Hermanu Bužanu.¹²¹ Nakon revolucionarnih zbivanja u Rijeci prema popisu stanovništva iz 1851. situacija je bila: 78,7% Hrvata, 13,3% Slovenaca, 5,5% Talijana te ostalih 2,5%.¹²² Plod je to i razvoja grada kao gospodarskog i prometnog središta.¹²³ No, ostaje upitna teza da je talijanski jezik bio integracijski faktor koji je sve gore navedene pretvarao u tzv. Fiumane, jer istina je da su knjige Magistrata i Gradske uprave pisane na talijanskom, no on nije bio jezik niti većine patricija niti velike većine građanstva.¹²⁴ Važno je pri tome imati na umu da još od vremena habsburških popisa tadašnji popisivači stanovnike ne klasificiraju po etničkoj već po jezičnoj pripadnosti,¹²⁵ što dodatno komplicira situaciju, koja je dovoljno sama po sebi teška jer mađarski odnosno austrijski statističari nisu imali kvalitetne podatke, što ne znači da nije bilo pokušaja objave određenih djela takvog karaktera kao što je djelo Johanna Csaplovicsa *Gemalde von Ungeren* iz 1829. prema kojem je Rijeka tada brojala 6 655 stanovnika.¹²⁶ Nešto manje od 20 godina kasnije Elek Fenyés je u djelu *Magyarország leirása* napisao da Rijeka broji 8 982 stanovnika, dok prema podacima bečkog Statističkog ureda 1850. Rijeka broji 11 000 stanovnika.¹²⁷ Prema podacima iz sinteze Povijest Rijeke, u gradu je 1848. 10 105 stanovnika.¹²⁸ Govoreći o etničkom sastavu stanovništva valja spomenuti i rad što ga je objavio M. Lorković u djelu *Narod i zemlja Hrvata* iz 2005. u pokrajini Primorje bilo je 40 390 Hrvata, 2 000 Nijemaca, 200 Mađara, 105 Židova i 67 Grka.¹²⁹ Ovim podacima treba dodati i studiju Nikole Stražičića koji iznosi da stanovništvo Rijeke od početka stoljeća, točnije od 1810. broji 8 000 stanovnika, dok će prema njemu Rijeka 1848. dosegnuti 10 105 stanovnika, te će u 1850. broj stanovnika biti u padu i iznositi će 9 753.¹³⁰ Osim što se razlog razlikovanja broja stanovnika može pronaći u različitim izvorima, nameće se i pitanje metodologije obrade podatak pri čemu se N. Stražičić odlučio za razlikovanje prostora Grada Rijeke i prostora Podopćine.¹³¹ Utvrđuje se tako koliko je stanovnika od ukupnog broja živjelo u Gradu, dok je ostatak živio u Podopćini. Dugo je velika

---

¹²⁰ ISTO.

¹²¹ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 457.

¹²² ISTO, 465.

¹²³ MAYHEW, 2009, 40.

¹²⁴ ISTO.

¹²⁵ ISTO.

¹²⁶ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 117-118.

¹²⁷ ISTO, 118.

¹²⁸ POVIJEST RIJEKE, 1988, 188.

¹²⁹ TEMELJI MODERNE HRVATSKE – HRVATSKA U „DUGOM“ 19. STOLJEĆU, 2016, 119.

¹³⁰ STRAŽIČIĆ, 1994, 110.

¹³¹ Podopćina je termin koji se koristio za 3 naselja neposredno uz Grad Rijeku, a to su Plase, Kozala i Drenova. (STRAŽIČIĆ, 1994, 111.)

većina stanovništva živjela u Gradu, a omjer će se trk malo smanjiti 1850. kada u Gradu živi nešto više od 76% ukupnog stanovništva.¹³²

II. Uvod u *karantane* kao opći numizmatički pojam

2.1. Opće napomene

Novac i svi njegovi oblici posebno kovani i papirnati danas su istraživani od strane monetarne politike, numizmatike, notafilije i nacionalne ekonomije.¹³³ Glavna podjela novca pri tome se može napraviti na materijalizirani oblik novca u koji spadaju kovani i papirnati novac i na derivate novca u prvom redu vrijednosne papire.¹³⁴ Druga važna komponenta koju treba uzeti u obzir je likvidnost novca, radi se o mogućnosti zamjene određenog oblika novca za određenu robu, pri čemu kovani i papirnati novac imaju najveću likvidnost. Novčanice danas prema svome tipu mogu biti optjecajne, prigodne optjecajne i prigodne.¹³⁵ Kod kovanog novca možemo razlikovati optjecajni, prigodni optjecajni, novac izvan novčarskog sustava, bullion kovanice koje se rade od plemenitih metala, probne otkove te danas otkove povijesnog novca.¹³⁶

Povratkom vojnika s frontova početkom 19. st. i zbrinjavanje njihovog veteranskog statusa, u kojem su oni očekivali veća prava nego li su ih dobivali prouzročilo je nove probleme, a situacija u tada podijeljenoj Hrvatskoj bila je još i gora jer se papirnati novac tiskao bez pokrića što će se pokazati kao vrlo loša odluka.¹³⁷ Kovani novac vrijedio je tada više od papirnatog, a često se čuvao u domaćinstvima u škrinjama jer ga je konstantno nedostajalo.¹³⁸ Ponekad je omjer papirnatog prema kovanom novcu bio i 8:1.¹³⁹ Promislivši malo o nedostatku kovanog novca u opticaju nameću se dva moguća uzroka, prvi je da ga se nije dovoljno kovalo, jer je bilo lakše i povoljnije tiskati novac koji nije imao nominalnu vrijednost, drugi razlog je upravo ležao u zadržavanju novca u privatnom posjedu čime se njegova uporaba u opticaju smanjuje. Nakon što je osnovana Privilegirana austrijska nacionalna banka 1816. odustaje se od prisilnog tečaja novca,

---

¹³² STRAŽIČIĆ, 1994, 111.

¹³³ MATIĆ, 2004, 179.

¹³⁴ ISTO.

¹³⁵ ISTO, 180.

¹³⁶ ISTO, 181.

¹³⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 67.

¹³⁸ ISTO, 69.

¹³⁹ MIMICA, 1994, 477.

a njegova će se vrijednost regulirati prodajom bankovnih cedulja.¹⁴⁰ Otkupne će cedulje u jednom trenutku postati i jedino platežno sredstvo u Monarhiji.¹⁴¹ No, niti ograničavanje mogućnosti zamjene papirnato novca kovanim niti bilo kakva druga mjera nisu pomogli da se papirni novac u svojoj vrijednosti izjednači s kovanim.¹⁴² Zbog prezaduženosti i stalnih i rekonsolidiranja dugova poslovanje Monarhije do 1848. bilo je krajnje nesolidno i nelikvidno. Takvo stanje štetilo je i hrvatskom gospodarstvu.¹⁴³ Svijetle točke u hrvatskom gospodarstvu bili su u prvom redu tehnički izumi poput onih vezanih za željeznicu. No, novca je i dalje nedostajalo stoga su neki veleposjednici izdavali tzv. rabotne marke koje su se na njihovom vlastelinstvu mogle zamijeniti za robu.¹⁴⁴ Takav oblik novca želio je akumulirati štetu nastalu nedostatkom „pravoga“ novca, a u jednu ruku može se smatrati i pretečom bonova kojima se ovaj rad u svojoj osnovi bavi, jer su i oni na sebe preuzimali određenu nominalnu vrijednost novca iako iz drugih pobuda. Tijekom prve polovice stoljeća javlja se ideja da bi se u Zagrebu koji je dovoljno udaljen od svih granica, a time i zaštićen mogao razviti novi financijski centar čime bi se osnažilo hrvatsko gospodarstvo te s nadom da će se Hrvatska barem približiti pravima što su joj data još Pragmatičnom sankcijom.¹⁴⁵ Vođeni idejama narodnog preporoda hrvatski političari počinju se jače zalagati za financijsku samostalnost,¹⁴⁶ a jedna od takvih inicijativa bila je i ona J. Draškovića koji je tražio da se u Rijeci osnuje izvozno društvo koje će im otvoriti mogućnosti većeg tržišta, za takvu ideju još se 1825. zalagao i Andrija Ljudevit Adamić.¹⁴⁷ Prijedlog nije podržan od Mađara i na kraju propada.¹⁴⁸ Još jedna bitna inicijativa bila je da se u Hrvatskoj osnuje vlastita banka, kako bi se novac zadržao u Hrvatskoj no zbog pravne regulative to nije bilo moguće jer su i Mađari svoju banku dobili tek 1848. te je do tada bilo jedino moguće osnovati štedionice.¹⁴⁹ Prva hrvatska štedionica osniva se 1846., u njenom ravnateljstvu našao se i poznati Ambroz Vranyczany.¹⁵⁰ Nakon 1848. kapital Štedionice značajno će opasti zbog oslobađanja kmetova i sporog ili nedovoljnog vraćanja starih dugova,¹⁵¹ a kako su 1848. i godine nakon nje bile prijelomne za ustroj mnogih država, a i kobne za feudalni sustav, Franjo Josip je u takvoj situaciji, kojoj je

---

¹⁴⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 71.

¹⁴¹ MIMICA, 1994, 476.

¹⁴² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 72.

¹⁴³ ISTO, 74.

¹⁴⁴ ISTO, 75.

¹⁴⁵ ISTO, 77.

¹⁴⁶ ISTO.

¹⁴⁷ ISTO, 78.

¹⁴⁸ ISTO, 79.

¹⁴⁹ ISTO.

¹⁵⁰ ISTO.

¹⁵¹ ISTO, 82.

doprinio i slom mađarske vojske odnosno gašenje nacionalnih pokreta otkrio prostor za uvođenje apsolutizma.¹⁵² Jedan od takvih iskaza je i činjenica da je za vrijeme Franje Josipa izdana ogromna količina kovanica, tako je za njegove vladavine kovano oko 1 200 različitih tipova kovanica.¹⁵³ S druge strane, još početkom 1848. niti pola od ukupne svote izdanog novca nije bilo pokriveno u vidu obveznica države.¹⁵⁴ Financije bečkoga dvora bile su iznimno lošem stanju 1848., zato je u svibnju zaustavljena konverzija papirnato novca u srebrnjake, a papirnati novac postaje glavno platežno sredstvo.¹⁵⁵ Kako bi se troškovi dodatno sanirali 1849. uvode se *Staatsnoten*.¹⁵⁶ No, taj novac nema nikakvog pokrića.¹⁵⁷

U takvoj situaciji, ponovno se javljaju ideje o osamostaljivanju Hrvatske, pa tako i u monetarnom smislu. 1849. kuje se u Zagrebu tzv. Jelačićev križar.¹⁵⁸ Križari su se kovali 5 mjeseci,¹⁵⁹ a tome je prethodila situacija da je iz Beča obustavljen dotok bilo kakvog novca.¹⁶⁰ U Rijeci kao i u drugim gradovima poput Bakra i Karlovca počinje tiskati vlastiti papirnati novac poznat kao *karantan* odnosno krajcar koji je upravo i predmet ovoga rada.¹⁶¹

2.2. Okvir riječke numizmatike i nastanka *karantana*

O riječkoj numizmatiki je jedno sigurno, u svakom djelu koje se bavi njome ističe se kako nije dovoljno istražena, kako unatoč skromnim fondovima i dalje nemamo sve odgovore i sl. Tako se često može pročitati kako su istraživanja tek na odabranim primjercima, a da korpus posebno riječke numizmatike nije posebno velik. Uz to često će se pronaći i kritike na račun drugih autora kao ona o nekritičkom sagledavanju određene problematike.¹⁶² Neki su autori pokušavali svoj rad upravo istaknuti kao „najčišći“ odnosno objektivni, inzistirajući na tome da donesu podatke bez „umovanja“.¹⁶³ No jasno je da je takav pristup istraživanju star jednako koliko i *karantani* kojima se bavi, a da je mišljenje kako je povjesničar ili numizmatičar netko tko prenosi tek šture

---

¹⁵² ISTO, 89.

¹⁵³ MIMICA, 1994, 496.

¹⁵⁴ MIMICA, 1991, 477.

¹⁵⁵ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 90.

¹⁵⁶ Državne note su oblik novca koji je dvor Monarhije tiskao 1849. godine kako bi pokrio dugove, a uz pokušaj nametanja prisilnog tečaja. No, državne note nisu imale nikakvu vrijednost u stvarnom odnosnom „metalnom“ novcu stoga su vrlo brzo postale bezvrijedne. (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 90.)

¹⁵⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 90.

¹⁵⁸ ISTO, 92.

¹⁵⁹ ISTO, 93.

¹⁶⁰ ISTO, 94.

¹⁶¹ ISTO.

¹⁶² DOBRINIĆ, 1997, Uvod (Napomena: Važno je naglasiti da navedena knjiga nema bilo kakav oblik numeracije stranica, stoga je bilo nemoguće citiranje na uobičajen način, već sam se odlučio navesti naslov poglavlja.)

¹⁶³ ISTO.

informacije o fizičkom izgledu novca i njegovoj produkciji u današnje vrijeme postaje posve beskoristan jer su sve takve informacije već izrečene. Novac, pa tako i bonovi mora biti polazište istraživanja koje se treba baviti uzrocima i posljedicama određene monetarne uporabe ili sagledavanja određenih povijesnih zbivanja kroz prizmu numizmatike. No istraživanje novca *per se* mišljenja sam u današnjoj znanosti ne nosi težinu niti doprinos. Problem riječko korpusa uistinu je što on nije velik.¹⁶⁴ Drugi problem riječke numizmatike je što velik broj primjeraka nije viđen neko duže vrijeme, te postoji samo u vidu informacija u publikacijama.¹⁶⁵ Upravo se za riječke *karantane* često u literaturi navodi nedostatak informacija i poznavanja originalnih primjeraka. Pitanje koje se pri tome može otvoriti, a koje je sveprisutno kada se govori o pitanju numizmatike je ono falsificiranja. Poznato je primjerice da se tijekom perioda ovjeravanja novca u Rijeci od 1918. do 1924. nije bilo moguće razlučiti falsifikat žiga od onog pravog,¹⁶⁶ otvara se stoga sumnja o tome jesu li i koji *karantani* krivotvoreni u nekom ranijem periodu. O falsificiranju riječkih bonova postoje određeni dokumenti koji svjedoče o događaju o 5 falsificiranih *karantana* 1851. kada je za to okrivljen Karlo Karletzki kod kojega su pronađeni navedeni bonovi, zanimljivo je da se i u to vrijeme osnovna provjera u numizmatici obavljala usporedbom.¹⁶⁷ O pitanju falsifikata riječkih bonova više će riječi u nastavku rada.

U Rijeci dok je bila u sastavu Monarhije postojao je papirnati novac, kovani novac velikih i malih nominala.¹⁶⁸ Generalno se pojava papirnato novca malih apoeni u Hrvatskoj može vezati uz nestabilna vremena 19. st.¹⁶⁹ Zbog takvih revolucionarnih zbivanja Bansko vijeće je u prosincu 1848. donijelo odluku da se počnu kovati bakreni križari.¹⁷⁰ Druge su gradske općine i poduzeća izdavale vlastite papirnat novčanice s garancijom.¹⁷¹ Do takvoga razvoja događaja dolazi nakon što je J. Jelačić ukinuo plemstvo, a s time i desetinu koja je dodatno ugrozila gospodarski sustav.¹⁷² Zbog toga se radilo o tzv. kovanju novca iz nužne potrebe. Za te potrebe J. Jelačić dao

---

¹⁶⁴ DOBRINIĆ, 1997, Uvod

¹⁶⁵ ISTO

¹⁶⁶ ISTO.

¹⁶⁷ ISTO, 1. Riječki karantani

¹⁶⁸ ISTO.

¹⁶⁹ MIMICA, 1994, 487.

¹⁷⁰ ISTO, 487.

¹⁷¹ ISTO, 487.

¹⁷² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 93.

je raspisati zajam, a 5. lipnja 1848. tiskani su i asignati¹⁷³ od 25, 100 i 1 000 forinti. Do realizacije zajma nije došlo, a najveća količina asignata uništena je 22. srpnja 1850. godine.¹⁷⁴

Slika 1. Primjerak asignata, francuskih 50 lira iz numizmatičke zbirke (PPMHP KPO-NZ P5)

Tijekom krize što je Rijeku zahvatila 1848. godine dogodila se kronična nestašica kovanog novca stoga su gradske vlasti odlučile staviti u opticaj „bonove“ odnosno papirnato novac malih apoen.¹⁷⁵ Bonovi su kako je rečeno nazvani *karantani* odnosno u hrvatskoj inačici križari (ili krajcar¹⁷⁶), a naredbu o tisku novca donio je Giuseppe Agostino Tosoni. Prema njegovoj uputi trebao se voditi i registar novčanica, kojega bi naknadno potpisivala dva člana Trgovačke komore.¹⁷⁷ Tiskara braće Antonio i Guseppe Karletzky¹⁷⁸ izvršila je tisak na papiru tvornice Smith&Mayer.¹⁷⁹ 1848. godine tiskaju se u bonovi vrijednosti od 5 i 10 *karantana*, 1849. od 3, a

¹⁷³ Assignati su u užem smislu papirnati novac iz vremena francuske revolucije, no može označavati i državne obveznice odnosno pomoćni državani novac. Njihova uporaba smatra se praoblikom hiperinflacije. (HRVATSKA ONLINE ENCIKLOPEDIJA: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4176> 10.9.2020.)

¹⁷⁴ MIMICA, 1994, 488.

¹⁷⁵ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁷⁶ Krajcar je mali srebrni novac, dobio je naziv po dvostrukom križu, za vrijeme Austro-ugarske je vrijedio 1/100 forinte do 1892. godine. (HRVATSKA ONLINE ENCIKLOPEDIJA: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33652> 10.9.2020.)

¹⁷⁷ MIMICA, 1997, 349.

¹⁷⁸ Karletzky su obitelj riječkih tiskara, koji su otvorili tiskaru u Rijeci 1779. godine, svoja prva djela tiskali su na latinskom i talijanskom jeziku, a Anton i Giusepe nastavili su posao pod imenom Stamperia Fratelli Karletzky. Za vrijeme mađarske vladavine imali su status tiskara cijelog gubernija i ugarskog primorja, a tiskara će ostati aktivna do 1889. (HRVATSKA ONLINE ENCIKLOPEDIJA: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30526> 10.9.2020.)

¹⁷⁹ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

1850. od 3 i 5.¹⁸⁰ Novčanice su ostale u uporabi do 1853. kada ih je barun Kellersberg povukao s tržišta, a do tada je stavljeno 200 000 primjeraka ukupne vrijednosti tek 16 500 forinti,¹⁸¹ što dovoljno govori o kolikim se apoenima radilo. Sačuvano je iznimno malo primjeraka.¹⁸² Na razini Hrvatske pravo samostalnog kovanja opovrgnuto je već 1849. godine.¹⁸³ Na bonovima se nalaze i potpisi različitih kontrolora, blagajnika, članova komora i sl. Oni su svojim potpisom verificirali bonove. Kontrolori su bili: Nicolo Camerra, Francesco Politei, Marziano Malle, Giuseppe Verenassi, M. Munich, Giuseppe Purkardhofre ili Francesco Perreti jer potpis nije posve sigurno pripisan.¹⁸⁴ Na bonovima prve i druge emisije postoji serijski broj koji se ručno upisivao na mjesto predviđeno tiskanom oznakom.¹⁸⁵ Reversi su ponekad bili prazni, dok bi u drugim slučajevima nosili kakvu službenu bilješku,¹⁸⁶ a na 3. seriji nalaze se i sudske zabilješke.¹⁸⁷ Za potpis i bilješke koristila se crvena ili crna tinta. Do sada nije utvrđeno da su *karantani* imali posebnu oznaku,¹⁸⁸ a o njoj će više riječi biti nešto poslije.

III. *Karantani* kao muzejski (fizički) predmet

Kao i svaki materijalni povijesni izvor, tako su i riječki bonovi prije svega prepoznatljivi po svome obliku, veličini, proporcijama i drugim fizičkim i vizualnim odrednicama.

3.1. Dimenzije

Karantani se s obzirom na vrijednost koju su predstavljali mogu podijeliti i prema svojim fizičkim obilježjima.

Bonovi u vrijednosti od 3 *karantana* širine su od 5-5,5 cm odnosno visine od 7 pa do nešto malo više od 8 cm. Odmah se može primijetiti već na prvom primjeru od 3 *karantana* da proporcije variraju. Pregledavajući podatke koji su dobiveni tijekom istraživanja, a uzevši kao premisu da su proporcije utvrđene od strane institucija koje čuvaju navedene predmeta točne, što bi svakako trebao biti preduvjet bilo kakvo istraživanja. Napominjem da zbog specifičnosti situacije i okolnosti u kojima nastaje ovaj diplomski rad, a koje su svima dobro poznate, osobno sam izmjerio i pregledao samo bonove koji se čuvaju u numizmatičkoj zbirci PPMHP-a, dok sam za

---

¹⁸⁰ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 94.

¹⁸¹ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁸² DOBRINIĆ, 2005, 14.

¹⁸³ MIMICA, 1994, 487.

¹⁸⁴ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁸⁵ ISTO.

¹⁸⁶ ISTO.

¹⁸⁷ DOBRINIĆ, 2005, 15.

¹⁸⁸ ISTO, 14.

ostale bonove dobio podatke od strane nadležnih kustosa pojedine zbirke. Primjer za razlike u mjerenjima su bonovi iz 1849. godine kada se dva primjerka tiskana istoga dana 8. svibnja 1849. godine, jedan iz Muzeja grada Rijeke i jedan iz Muzeja Slavonije. Primjerak iz Rijeke označen inventarnim brojem MGR-12449 ima širinu od 5,5 cm te visinu od 7,7 cm, dok primjerak iste nominale i iz iste godine koji se čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku inventarne oznake MSO-205075 ima istu širinu od 5,5 cm, ali je visina čak za 4 mm kraća i iznosi 7,3 cm.

Slika 2. Komparacija *karantana* iz različitih muzejskih zbiraka (Muzej grada Rijeke: MGR-12449 i Muzej Slavonije: MSO-205075)

Važno je pri tome napomenuti da su bonovi generalno označeni kao oštećeni odnosno njihovo stanje često se opisuje kao loše u smislu očuvanosti građe, stoga nije niti začuđujuće da se poneki milimetri izgube jednostavno otpadanjem materije ruba tiska. Pregledavajući do sada objavljenu literaturu mogu se uočiti da se često „zaokruživalo“ odnosno da su dimenzije često završavale na punu desetnicu ili na pola njezine vrijednosti. Što ponekad i nije pogrešno, primjerice bonovi nominale 3 *karantana* iz 1850. godine imali su vrijednost širine 5 cm i visine 7,5 cm kao što je to slučaj s primjerkom iz Muzeja grada Rijeke inventarnog broja N-1082, a iste dimenzije je primjerak iz Muzeja Slavonije u Osijeku inventarnog broja MSO-205078, a budući su oba tiskana u svibnju 1850. godine, očito se radi o istoj seriji.

Kako su se povećavale vrijednosti bonova, povećavali su se i dimenzije bona, tako su bonovi od 5 *karantana* nešto veći od onih od 3 i iznose širinu od 5,5 cm i visinu od 8 cm kao što je to kod primjerka iz Rijeke tiskanog 1850. godine inventarnog broja MGR-N-1082. Takva mjerenja prisutna su i u literaturi, te u drugim muzejima kao kod primjeraka iz Osijeka MSO-205076 također tiskanog 1850. godine.

Slika 3. Primjer *karantana* 3. serije (MGR-

N-1082)

Najveći su primjerci oni u iznosu od 10 *karantana* i njihove dimenzije su širina od 7 cm i visina od 10 cm. I kod navedenih primjeraka mogu se primijetiti manja odstupanja u veličini utvrđenoj mjerenjima tako se primjerak u Gradskom muzeju u Rijeci inventarnog broja MGR-11982, označava dimenzijama širine 7,2 cm odnosno visine 10 cm, dok se u literaturi za primjerke iz iste godine 1848. navode dimenzije od 7,1 cm širine odnosno 10,2 cm visine.¹⁸⁹

Dakle, barem okvirno moglo bi se utvrditi da bonovi vrijednosti 3 *karantana* imaju dimenzije cca 5/5,5x7,5 cm, vrijednosti 5 *karantana* 5,5x8 cm te oni od 10 *karantana* cca 7x10 cm. No, situacija se s dimenzijama ovdje dodatno komplicira. Naime, u PPMHP čuvaju se primjerci koji su označeni kao „manjeg formata“ te su iako iste nominalne vrijednosti imaju mnogo manji format. Tako primjerice bon vrijednosti 5 *karantana*, a koji nosi inventarnu oznaku PPMHP KPO-NZ D1/2 umjesto visine od očekivanih 8 cm ima visinu od 6 cm. O razlikama u veličini novčanice točnije bona iste nominalne gotovo se ništa nije pisalo, stoga ne postoji posebna literatura na koju bi se u ovome radu mogao pozvati. Razmišljanje koje može barem dijelom imati argumentaciju je ono da „novac iz nužde“ kako se još nazivaju različite vrste novca koje su tiskane ili kovane od strane gradskih vlasti i magistrata u vremenima političkih i gospodarskih kriza kao što je 1848. neminovno bila, nisu imale čvrsto uporište niti u tradiciji niti u profesionalnosti izrade. Novac izdavan u to vrijeme bio je kako mu samo ime govori izrađen iz krajnje nužde stoga je razumljivo da nije preostajalo puno vremena niti mogućnosti za usavršavanje serijskog tiskanja.

¹⁸⁹ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani, katalog

Slika 4. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer *karantana* manjeg formata (PPMHP KPO-NZ P26)

Slika 5. Bon vrijednosti „3 carantani“ manjeg formata iz 3. serije (PPMHP KPO-NZ P25)

Slika 6. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer nekadašnje prakse lijepljenja bonova na kartonsku podlogu (PPMHP KPO-NZ P29)

3.2. Fizički opis

Riječki *karantani* kao i većina drugog papirnato novca ima četverokutan oblik, točnije radi se o pravokutniku koji zbog dimenzija svojih stranica može ponekad podsjećati i na kvadratni oblik.

Svaki bon tiskan je samo jednostrano, a na njemu se nalazio: serijski broj, tekst, uputa o zamjeni, posebna oznaka i pečat grada koji se nalazi umjesto pečata. Tzv. posebna oznaka još nije pronađena niti na jednom primjerku bona u dosada poznatoj literaturi,¹⁹⁰ a s time se slaže i Bože Mimica dodajući da je posebna oznaka trebala biti poznata samo članovima komisije i blagajniku.¹⁹¹ Bonovi prve i druge emisije posjeduju i numeraciju koja se ručno upisivala tintom. Revers *karantana* u pravilu je prazan, no može sadržavati kakvu službenu zabilješku, koja nije posebno utvrđena nekom odlukom.¹⁹² Kako cilj ovoga rada nije katalogizacija bonova koji su već u velikoj mjeri i poznati te objavljeni stoga se ne donosi kakav sumarni ili tablični prikaz, već se fokus bavi pitanjima tipologije i sličnih problema.

Kada se tiskani bon uspoređi s predloškom koji je prikazan u dijelu koji se bavi arhivskim gradivom (Slika 15. i 15.a) može se zaključiti da su gradske vlasti uz manje izmjene poštovale nacрте što su ih izmjenjivali u korespondenciji sa Zagrebom, no ono što je primijetio B. Mimica je to da se nije poštovala ranije spomenuta naredba podkapetana G.A. Tosonija prema kojoj su se bonovi trebali i označiti prema seriji koristeći oznake slovima pri čemu bi se za svakih 1 000 komada koristilo drugo slovo.¹⁹³

---

¹⁹⁰ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁹¹ MIMICA, 1997, 349.

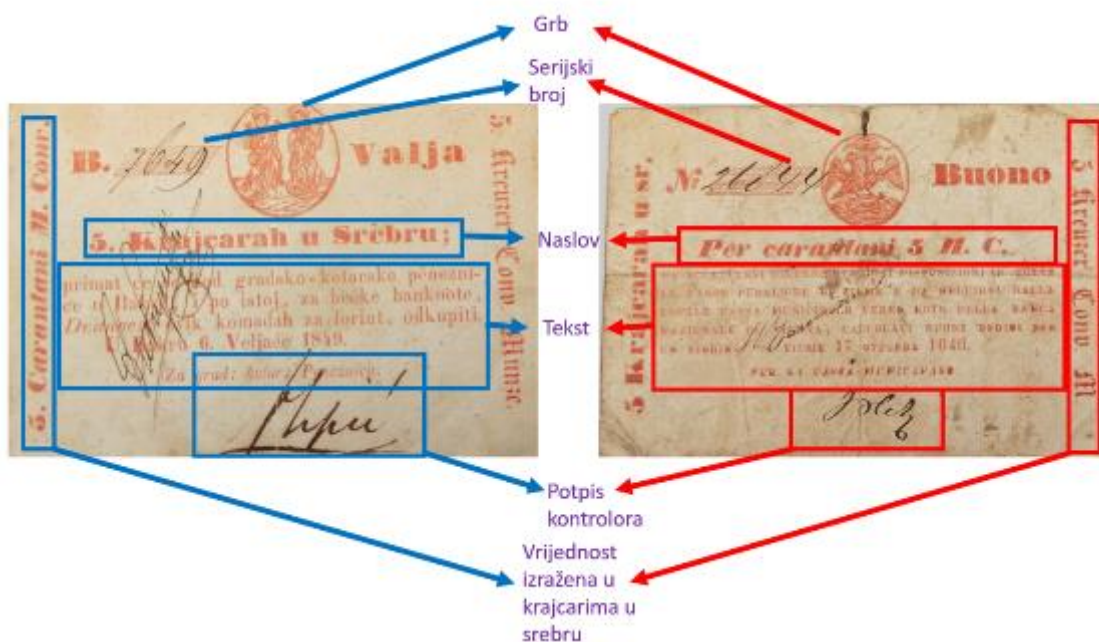
¹⁹² DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁹³ MIMICA, 1997, 349.

Slika 7. Tipologija karantana na primjeru „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ P27)

Komparirajući riječke, s teritorijalno, ali i na druge načine sličnima bakarskim bonovima može se zaključiti da se radi o gotovo identičnoj formi, fizičkom izgledu te sličnih dimenzija. Svi elementi koje posjeduju riječki bonovi prisutni su i kod bakarskih primjeraka, sa iznimkom što se kod bakarskih bonova u cijelosti koristi hrvatski jezik te s iznimkom oznake vrijednosti u srebru koja je i kod riječkih primjeraka na njemačkom jeziku. No, riječki primjerci bonova svoj centralni tekst iznose na talijanskom jeziku. Znajući o političkoj i društvenoj klimi u Rijeci, koja je dokumentirana i arhivskim gradivom (vidi poglavlje: *Karantani* kao arhivska informacija) takav podatak ne treba čuditi.

Slika 8. Komparacija bakarskih i riječkih bonova na primjeru bakarskih „5 krajcarah u srebru“ (PPMHP KPO-NZ 182/1) i riječkih „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ D1/5)

Kako se komparacijom s bonovima grada Bakra moglo uočiti, riječki bonovi nemaju neku posebnost, u svome oblikovanju, a takva teza može se i poduprijeti provjerom ostalih tiskovina ovoga tipa, kao što je to slučaj karlovačkog papirnato novca (Slika 9.) koji je također tiskan u revolucionarnom i postrevolucionarnom periodu. Upravo nam knjiga Irislava Dolenca donosi vrijedan katalog takvoga novca u kojima se mogu naći različiti oblici bonova i „nadomjestaka“ novcu.¹⁹⁴ I tamošnji bonovi također su imali slične odlike, no jedan element je izostao potpis tzv.

¹⁹⁴ DOLENEC, 1993, 130-150.

kontrolora, koji su često lako uočljivi zbog crvene boje tinte.¹⁹⁵ U nastavku rada pod poglavljem o arhivskom istraživanju dodatno će se spomenuti pitanje kontrolora, koje do danas nije dovoljno istraženo, već se samo kako je prije navedeno u literaturi¹⁹⁶ spominje kako su generalno oni bili članovi trgovačke komore. No, o njima nema dodatnih informacija niti objavljenih istraživanja.

Slika 9. Primjer „10 krajcarah u srebru“ iz

Karlovcu (DOLENEC, 1993, 138.)

¹⁹⁵ Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

¹⁹⁶ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

3.3. Karantani kroz vrijeme

Osim komparacije u jednoj (ili nekoliko bliskih) točkama u prostoru, riječki bonovi mogu se uspoređivati i prateći horizontalnu os lente vremena. Tako gledano možemo primijetiti da su tijekom svoje 3 emisije doživljavali određene promjene u svome dizajnu. Naslov bona uvijek je ostao na samome vrhu, no nakon prve emisije iz naslova će se „izgubiti“ grb koji će prijeći u donje dijelove bona odnosno u sredinu. Nakon druge serije nestati će i prostor za upisivanje. Grb kao takav gotovo ostaje nepromijenjen kroz sve emisije. Nominalna vrijednost koja se izražavala u krajcarima u srebru s bočnih strana kako je to slučaj u prvoj emisiji, prelazi u gornje dijelove bona. Središnje polje bona uvijek ispunjava tekst odnosno uputa o zamjeni, a na kraju teksta uvijek se nalazi i oznaka mjesta i vremena tiskanja. Potpisi tzv. kontrolora mogu se pronaći na različitim mjestima na bonovima svih emisija, tako da zasada nije utvrđena nikakva pravilnost u odabiru mjesta potpisa.

Sam dizajn je prilično jednostavan, te tek u trećoj emisiji dobiva kakav ornamentalni ukras uzduž ruba bona. Kao što se može vidjeti promjene u izgledu bonova konstantne su, odnosno svaka serija se razlikuje u odnosu na prethodne stoga se i iz takvog podatka kao i onoga o manjim, ali stalnim promjenama dimenzija može zaključiti o nedostatku tradicije i iskustva u tisku bonova. Ostalih ukrasa nema niti bilo kakvih drugih oznaka što je svakako i olakšavalo posao prilikom pokušaja krivotvorenja novca.

Grafički prikaz 1. *Karantani* na lenti vremena. Primjerci: „5 carantani“ iz 1848. godine (PPMHP KPO-NZ D1/5), „3 carantani“ iz 1849. godine (PPMHP KPO-NZ P26) i „5 carantani“ iz 1850. godine (PPMHP KPO-NZ D1/2)

3.4. Krivotvorenje karantana

Poznato je da se novac krivotvori praktički od najranijih početaka svojeg postojanja, zbog toga je utvrđivanje falsifikata čest posao numizmatičara. Trenutno je poznat jedan slučaj lažiranja riječkih karantana na primjercima koji su se čuvali u Italiji, a dio ih se danas nalazi u privatnim kolekcijama domaćih i stranih kolekcionara.¹⁹⁷

Slučaj krivotvorenja datira u 1850. godinu, a radilo se o bonovima nominalne vrijednosti 5 krajcara u srebru. Godinu dana nakon, 23. siječnja 1851. Gradski magistrat optužio je Karla Karletzkog jer su kod njega pronašli predmetne bonove. Kako bi se donesla odluka primijenjena je metoda komparacije kojom su bonovi za koje se sumnjalo da su falsifikati uspoređeni s onima iz gradske blagajne. Točnije radilo se o arku originalnih bonova koji na svojoj poledini imaju sudsku zabilješku.¹⁹⁸

Slika 10. Arak originalnih bonova korištenih za usporedbu (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.))

¹⁹⁷ DOBRINIĆ, 1997, 1. Riječki karantani

¹⁹⁸ Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

O tijeku vještačenja postoji te je do sada i dokumentiran kao vrlo vrijedan povijesni izvor sudski dokument koji glasi:¹⁹⁹

---

¹⁹⁹Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Rijeka 23, siječnja 1851.

Na temelju sudskog mišljenja, ovdje pod poslovnim brojem 244, te na osnovi otkrića lažnih novčanica iz Rijeke u komadima od 5 karantana – kako bi se izvršila potrebna usporedba s priopćenim krivotvorenim bonovima i s otiskom pronađenim prilikom pretrage stana Karla Karletzkya – sudac se osobno uputio u Ured gradske blagajne te je podigao iz snopa bonova, koji nisu bili još pušteni u optjecaj:

- komada šest potpisanih, -*
- komada šest nepotpisanih.-*

Dva prethodno navedena komada bonova od 5 karantana, budući da su stigla s brojem 244, zbog sumnje da su

krivotvoreni, ovdje se ujedinjaju kako bi se izvršila usporedba.

Najprimjetnije razlike između jednih i drugih

su sljedeće:

1. Riječ Municipio (u prijevodu municipij), po obliku i položaju slova se ne slaže, budući da su na bonovima koji su uzeti iz Blagajne slova položena.

2. Veličina kvadrata je veća nego u originalima.

3. Slovo O u riječi Buono je drugačije osjenčano.

Papir originala je čvršći.

Kobler Guido

Slika 11. Arak na koji su nalijepljeni krivotvoreni bonovi (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Prema elementima u gore navedenom dokumentu, koji se prije svega zasnivaju na obliku i položaju slova te potom na kvaliteti papira zaključeno je da se

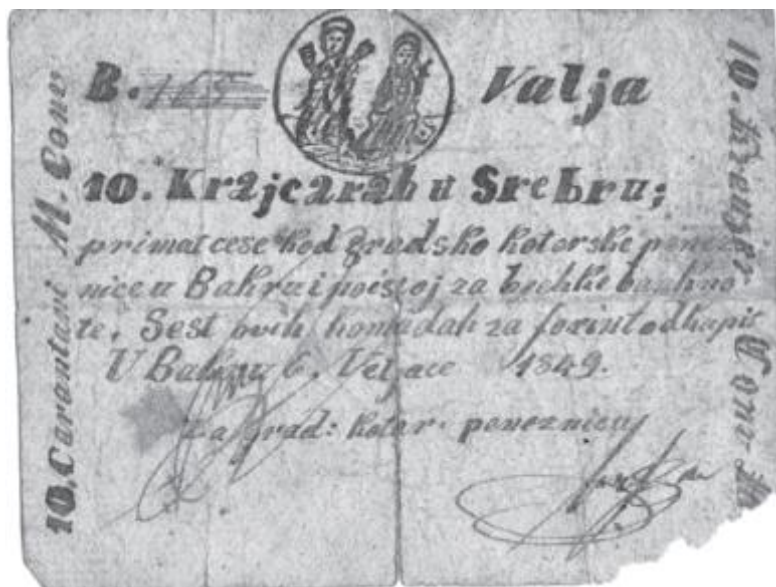
radi o krivotvorenom novcu.

Novac se krivotvorio i u obližnjem Bakru, koji je uzet za komparaciju prilikom opisivanja originalnih izdanja bonova, stoga se može pogledati i prilikom rasprave o problemu krivotvorenja. Ne toliko zbog tipologije kao što je to ranije bio slučaj, već zbog pitanja vještine. Naime, kako dosada nije objavljen izgled riječkih falsificiranih bonova o vještini „majstora“ može se nagađati.

No, primjer iz Bakra (Slika 12.) može dati barem uvid u način krivotvorenja. Iz predloška se vidi da krivotvoritelj nije imao praktički nikakvu tehnologiju već je vlastitom rukom i (ne) umijećem pokušao preslikati ono što je vidio kao tiskani predložak. Takvo što ne treba čuditi znajući kakvo je stanje obrazovanja, ali i generalne tehničke razvijenosti bilo u Hrvatskoj sredinom 19. st. te je stoga moguće da je ova „primitivna krivotvorina“ kako ju naziva autor članka u kojemu je publicirana uistinu nekome izgledala legitimno.²⁰⁰

---

²⁰⁰ DOBRINIĆ, 2012, 144.

Slika 12. „Primitivna krivotvorina“ iz Bakra (DOBRINIĆ, 2012, 144.)

Prema nekim autorima Muzej grada Rijeke otkupio je dio arka originalnog novca koji se koristio prilikom vještačenja *karantana*.²⁰¹ Prema podacima koji su prikupljeni iz Muzeja grada Rijeke niti jedan primjerak se ne vodi kao poseban prema svojoj namjeni odnosno korišten za potrebe vještačenja. Stoga nije posve jasno na koje bonove autor članka misli. No, takvo što ne treba čuditi, jer je čest primjer u muzejskoj praksi da se sporni primjerci različito označavaju kada postanu muzealije. Možda i jedan od najboljih primjera za to je „slučaj Baška“ u kojem ostava ranog rimskog republikanskog novca još nije dobila konačni epilog tako da se u nekim hrvatskim muzejima vode kao falsifikati, dok ih primjerice Narodni muzej u Beogradu vodi kao legitimne primjerke ranog rimskog republikanskog novca.

3.5. Karantani danas – mogućnosti revitalizacije

U današnje vrijeme svjedoci smo sve češćih projekata, inicijativa i sl. aktivnosti koje u svome nazivu ili opisu nose termine poput „interpretacija“, „revitalizacija“ i sl. Jedan od možda i najznačajnijih takvih projekata trenutno u Rijeci, ali i njezinoj široj okolini je projekt revitalizacije nekadašnje Guvernerove palače, a danas Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci. U takvom okruženju, nije se neopravdano zapitati mogu li se i kako riječki bonovi koristiti u slične svrhe?

²⁰¹ Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Prije svega, riječki *karantani* iako ne specifični zbog činjenice da su ih tiskale i druge gradske vlasti ipak su lokalno ograničeni i predstavljaju vrlo zanimljiv i specifičan trenutak riječke povijesti. Nažalost, trenutno su gotovo zaboravljeni, a osim užeg kruga numizmatičara široj javnosti su nepoznata činjenica. S druge strane novac, odnosno bonovi predstavljaju idealnu platformu za razvoj ideja o interpretacijama odnosno revitalizacijama baštine jer se mogu povezati sa gotovo bilo kojim djelom baštine.

Premda ovome radu nije tema bavljenje *karantanima* kao dijelovima baštine, ipak želja mi je ukazati na potrebu boljšeg prepoznavanja *karantana*, ali i cjelokupne monetarne baštine u daljnjem razvoju interpretacijskih procesa koji ne moraju biti niti skupi niti tehnički zahtjevni. Primjerice velik broj muzeja svoje ulaznice tiska u obliku razglednica i sl., na takav način bi se vrlo lako mogli „osuvremeniti“ i *karantani* koji bi ponovno bili u uporabi. Služili bi barem simbolično kao sredstvo plaćanja, a posjetiteljima bi ostajali i kao trajni suvenir. Takva promišljanja, iako se mogu učiniti jednostavnima gotovo banalnima, po mome mišljenju predstavljaju temelj očuvanja baštine, ali i naše struke u „novom društvu“ o čemu će se sve više morati voditi računa u skorijoj budućnosti...

IV. *Karantani* kao arhivska informacija

Gradivo dostupno u arhivima, a vezano za predmet ovoga istraživanja prije svega valja podijeliti prema mjestu gdje se ono čuva. Tako su glavni izvori za istraživanje bili Državni arhiv u Rijeci odnosno Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Važno je pri tome napomenuti da je gradivo koje se čuva u Državnom arhivu u Rijeci, već uvelike obrađeno od strane ranijih istraživača, ponajviše se to odnosi na fond Sign. HR-DARI-22, na koji se uvelike referira i Tea Perinčić (Mayhew) u svojoj ranije spomenutoj knjizi. Također, fond Sign. HR-DARI- 22 čuva posebno važno pismo J. Bunjevca riječkom kapetanu G. Tosoniju kojime se dopušta tisak novca, a objavljeno je u *Povijesti novca u Hrvatskoj*.²⁰² Stoga je iz Državnog arhiva u Rijeci uzet za analizu fond Sign. HR-DARI-6 koja se odnosi na poslove Riječke županije od 1850. dakle nedugo nakon uvođenja bonova u uporabu. Osim toga u Državnom arhivu u Rijeci nalazi se i fond Banske vlade pod Sign. HR-DARI-68. No, on obuhvaća 85 kutija i 46 knjiga, a kako obavijesna pomagala nisu dostupna u sustavu Arhinet, te zbog obima fonda koji bi premašio i opseg teme, ali i forme diplomskoga rada napominje se da navedeni fond nije uzet u razmatranje. S druge strane, proučen je fond Sign. HR-DARI-826 koji se bavi ostavštinom Tvornice papira (ranije Smith & Meynier) koja je pripremala papira za tisak novca i time je puno relevantnija za ovo istraživanje.

---

²⁰² KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 92.

Ono što iznenađuje je količina gradiva koja nije objavljena, niti se njome tko bavio, a nalazi se već u Zagrebu. Naime, Hrvatski državni arhiv u fondu Sign. HR-HDA-98 čuva 5 kutija i 2 knjige pod nazivom Banski povjerenik za Rijeku, koji osim vrijednih spoznaja o riječkim bonovima, nudi svu silu informacija o prilikama o gradu poput pravosudnih procesa, povijesti zdravstvenih ustanova, pitanje dugova i isplata plaća i sl., ali i pitanje cijepljenja protiv tada vrlo opasnih zaraznih bolesti,²⁰³ što svakako može biti polazišna točka mnogih budućih istraživanja. Iznenaduje pri tome da je takav vrijedan fond praktički nepoznat u numizmatičkoj, ali i široj znanstvenoj literaturi.

4.1. Državni arhiv u Rijeci

Unutar fonda HR-DARI-6 nalazi se uistinu vrlo različito gradivo. Tako se može pronaći Oglas o ustrojstvu političkih oblasti od 2. prosinca 1850. godine, iz kojega se može vidjeti da pod *Županiju rečku* spadaju i Bakra, Sušak te *Grad Reka*.²⁰⁴ Takav podatak može biti zanimljiv zbog praćenja monetarnih tokova, znajući da se radilo o jednoj ustrojbenoj jedinici lakše je pronaći sumirane podatke o potrošnji, dugovima i sl. što je upravo slučaj u ovome fondu. O takvim monetarnim pitanjima može se vrlo lijepo saznati iz evidencija što ih općine podnosile, tako je primjerice u fiskalnoj godini 1851./52. vidljivo da općine raspolažu, ali i u promet stavljaju iznimno male količine novca koje su se kretale od 400 forinti pa do 5 000 forinti.²⁰⁵ Valja nadodati da su tzv. *polozi proračuna* koje su općine imale također mali. Tako Crikvenica na dan 15 listopada 1852. godine raspolaže tek s 3 249 forinti i 45 kruna, dok Grobnik raspolaže s većim iznosom od 6 247 forinti.²⁰⁶ Iz takvih se aktivnosti može zaključiti da općine poslije 1848. godine nisu bile suviše likvidne, no još i važnije takvi podatci govore u prilog ranije raspravljanoj tezi o financijskoj krizi koja je Monarhiju zahvatila 1848., te dovela do pojave *karantana*. Zanimljivo je pri tome da se oni ne spominju u evidencijama, te se stoga otvara pitanje na koji su način općine vodile evidenciju o njihovom trošenju. Moguće je da su bonovi vođeni prema svojoj nominalnoj vrijednosti te kao takvi pretvarani odmah u sumarni iznos koji je određena općina imala. Sačuvane su uz evidencije i različite korespondencije, a jedna zanimljiva za istraživanje monetarnih tokova je ona u kojoj se prosvjeduje direktno banu zbog nametnutog poreza od 4 207 forinti, kojega je propisao podžupan, a odnosio se na različite trgovačke i uslužne djelatnosti.²⁰⁷ Kada se takav iznos usporedi s iznosima kojima su općine raspolagale postaje jasno zašto je došlo

---

²⁰³ HR-HDA-98, Kutija 3

²⁰⁴ HR-DARI-6, kutija 1.

²⁰⁵ HR-DARI-6, Kutija 1.

²⁰⁶ HR-DARI-6, Kutija 1

²⁰⁷ HR-DARI-6, Kutija 1

do takve vrste protesta. Ono što je također zanimljivo su različiti popisi koji su se vodili. No često uz navedene popise ne postoji bilo kakvo objašnjenje niti legenda te je nemoguće utvrditi zbog čega su vođeni, osim komparacijom imena i traženjem sličnosti. Primjer za to je jedan od popis na kojem se nalazi poduži spisak imena, a čuva se i u Kutiji 2.²⁰⁸ No, nakon što su imena komparirana sa poznatim potpisnicima bonova jasno je da se popis ne odnosi na njih.

1827. godine osnovana je tvornica Smith&Meynier koja poslije mijenja ime u Tvornica papira d.d., a koja je za svog postojanja proizvodila mnoštvo različitih vrsta papira, među kojima se možda najviše ističe cigaretni papir.²⁰⁹ Kako je već u navedeno iz dosada objavljene literature u tvornici Smith&Meynier tiskali su se bonovi te je opravdano stoga pomisliti postoje li kakvi tragovi o bonovima u njihovoj ostavštini? Nažalost, prije svega važno je reći da je fond vrlo nepregledan i gotovo do mjere nemogućnosti raspoznavanja izmiješan, stoga je pretraživanje bilo otežano. Kako se navodi u jednom od brojnih sumarnih listova unutar samih kutija fonda koja opisuje nekadašnji fond riječke gubernije „ (...) za godine 1848. i 1849. nema uopće nikakvih spisa (...)“.²¹⁰ No, takva poprilično jasna konstatacija ipak nije razlog da se fond ne prelista u mogućnosti da ipak „iskoči“ nešto što bi bilo korisno za rad. Niti u prigodnom izdanju novina Naš list od 29. listopada 1971. godine u članku 150 godina Tvornice papira niti jednom riječju se ne spominje tisak novca.²¹¹ Isto se ne spominje niti u monografiji *Tvornica papira Rijeka* autora Danila Klena. Nekoliko primjeraka monografije čuva se i u kutiji 616/1 već citiranog fonda, te se u njoj opisuju i godine tijekom kojih se tiskaju bonovi. 1848. godine Tvornica je pribavila dodatne strojeve te je povećala proizvodnju, a proizvodi se kako navodi autor plasiraju posvuda po svijetu čak i u zemlje Dalekoga Istoka. Navodi se kako je osovini kapital iznosio 500 000 forinti,²¹² iz čega se vidi da autor uistinu poznaje prilike o kojima piše, no o tisku bonova nema niti riječi. S obzirom na navedeno opravdano se zapitati odakle su prethodni autori došli do podataka o tiskanju bonova upravo u tvornici Smith&Meynier? Tisak novca vrlo je ozbiljan posao i svakako bi o njemu trebalo postojati traga, ako ne u sačuvanoj dokumentaciji koja se iz različitih burnih političkih prilika posve je moguće nije očuvala, ali barem u predaji unutar Tvornice koja bi svakako zavrijedila ući u monografiju kojoj je cilj prikazi sveukupnu povijest. Nažalost, prethodni autori ili nisu bili toliko korektni da su citirali svoje izvore ili su za svoje

---

²⁰⁸ HR-DARI-6, Kutija 2

²⁰⁹ HR-DARI-826, Kutija 581.

²¹⁰ HR-DARI-826, Kutija 581.

²¹¹ HR-DARI-826, Kutija 616.

²¹² KLEN, 1971, 35.

izvore koristili knjige iz 19. stoljeća koje je nemoguće više provjeriti te ostaje tek „vjerovati na riječ“ da su dokaze za takve tvrdnje uistinu negdje i pronašli.

Slika 13. „Tvornica papira“, ilustracija na čestiti za Novu godinu 1970. godine (HR-DARI-616)

4.2. Hrvatski državni arhiv

Tijekom 2 posjeta Državnom arhivu u Zagrebu radio sam na fondu HR-HDA-98. Bitno je naglasiti da sam u prvom posjetu dobio građu u kutijama kako je pohranjena što se odnosi na kutiju 1, 2 i 3 dok sam u drugom posjetu od djelatnika Arhiva dobio mikrofilmove na kojima su bile presnimljene kutije 4 i 5 te knjige 1 i 2. Fond u prvom redu obiluje korespondencijama između građana i vlasti Rijeke s banskom upravom odnosno direktno banom, a čest potpisnik sa strane banske vlasti je Mirko Lentulaj,²¹³ koji potpisuje gotovo svaki odgovor. Jedno od prvih takvih pisama²¹⁴ je napisano 9. listopada 1848. godine kada se građani Rijeke žale banskoj vladi zbog problema oko *banknota*²¹⁵. *Banknote* koje su dolazile iz Beča u Rijeku imale su problema s autentičnošću te su takve često dolazile pred sud. Zanimljiv je to uvod u tiskanje vlastitog papirnato novca male vrijednosti koji će se ovjeravati na sličan, gotovo identičan način – potpisom i pečatom. Mjesec dana prije ovoga pisma, ban je potpisao odluku kojom se Vito Benčić mora vratiti u Zavod siromaha, jer je prema odluci bana od tamo neprevedeno protjeran. No, puno je važnije što u pismo poslanome 6. rujna 1848. spominje sredstvo plaćanja kojima će dotični V. Benčić platiti svoj smještaj, bilo je to 8 krajcara. Tada krajcari nisu još postali

---

²¹³ Mirko Lentulaj rođen je u Zagrebu 1774. godine, bio je hrvatski političar i član hrvatskog narodnog preporoda, a od 1836. godine obnaša funkciju prisjednika Banskog stola. Od 1845. godine bio je varaždinski župan te je utjecao na izbor J. Jelačića za bana, nakon čijega dolaska 1848. postaje predsjednik Banskog vijeća, a potom i namjesnik banske časti. Umro je u Zagrebu 1864. godine. Hrvatska online enciklopedija: URL <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36017> (Pristupljeno: 10.9.2020.)

²¹⁴ HR-HDA-98, Kutija 1.

²¹⁵ Banknote su vrijednosni papiri koji su se izdavali od strane određene banke, a mogli su služiti kao sredstvo plaćanja i garancija da će onome koji ih posjeduje banka isplatiti određeni iznos. Hrvatska online enciklopedija: URL <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5721> (Pristupljeno: 10.9.2020.)

„Jelačićevi“ jer kako je prije rečeno, ban je svoje krajcare kovao u Zagrebu od studenog 1848., ali je razvidno koje je sredstvo plaćanja sugerirano u banskome odgovoru. Također, može se primijetiti kako su odgovori što su slani iz Zagreba puno čitkiji odnosno pisani ljepšim i preglednijim rukopisom nego li oni slani iz Rijeke. O problemu V. Benčića sačuvana je dodatna korespondencija no nema dodatnih informacija o sredstvima plaćanja. Sudionici XXV okružnog sabora javljaju banu o problemima sa soli.²¹⁶ Problemi oko otkupa, dovoza i prodaje soli česta su tema u fondu te se spominju na više mjesta, a za sol se koriste monete velike vrijednosti poput forinti u srebru, dok se *karantani* ili bilo kakve nominale malih vrijednosti uopće ne spominju u kontekstu trgovine soli što dodatno govori o kakvoj se vrijednoj robi radilo. Sol se otkupljivala i službenim putem od strane gradskih vlasti pri čemu su zabilježene žalbe banu na postupanje službenog nadzornika većinom zbog problema naplate.²¹⁷ No, nije samo trgovina soli bila u problemima, iz pisma poslanog iz Rijeke krajem godine navodi se kako „novo vrijeme“ očito pri tome misleći na postrevolucionarnu Monarhiju, odnosno Rijeku nije nikako povoljno za riječke trgovce te od bana zahtijevaju pomoć.²¹⁸ Reći da oni nešto zahtijevaju možda je prejako, s obzirom na koji način se u svim pismima titulira ban pa čak i njegovi činovnici. Tako je sačuvano pismo u kojemu se u naslovu navodi „blagoslovljeni gospodine banski provizorniče“.²¹⁹ Takvim pismima treba pridružiti i ono 1849. godine, zavedeno pod brojem 291, nažalost potpis nije sačuvan, ali je jasno iz pisma da situacija u gradu barem u očima onoga tko izvještava bana nije nimalo dobra. Naime, navodi se kako je u Rijeci prisutan „bunovan duh“, nad kojim pošiljatelj pisma „mora bdjeti“ pri čemu se posebno apostrofira problem s talijanskom i mađarskom manjinom.²²⁰ Ovakvi dopisi svjedoče o stanju u gradu te mogu poslužiti kao početna točka promišljanja o monetarnim problemima Grada koji je očito u to doba bio vrlo podijeljen. Iako pošiljatelj nije jasan, prema cjelokupnosti njegova iskaza, izrazima kojima se gotovo požalio da nema dovoljnu moć u gradu, ali i rukopisu koji je očito pripadao nekome profesionalnom pisaru, nije nemoguće pretpostaviti da je to upravo pisao Josip Bunjevac, banski povjerenik za Rijeku. Upravo je u kutiji 1. sačuvano i iznimno dragocjeno pismo od 5. rujna 1848. kojim J. Jelačić imenuje J. Bunjevca za svojega opunomoćenika kojega u Rijeci „moraju slušati“.²²¹ Sačuvana je i tablica koja prikazuje popis gradskih činovnika prije ulaska J. Bunjevca u grad iz koje se može vidjeti da je godišnja plaća guvernera Ivana Erdödiya bila čak 8 000 forinti, dok je njegov

---

²¹⁶ HR-HDA-98, Kutija 1.

²¹⁷ HR-HDA-98, Kutija 2

²¹⁸ HR-HDA-98, Kutija 1

²¹⁹ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁰ HR-HDA-98, Kutija 3

²²¹ HR-HDA-98, Kutija 1

zamjenik imao plaću od 2 500 forinti. Iz drugih pisama i spisa mogu se saznati i ostali podatci koji govore o situaciji u gradu, tako je plaća bilježnika iznosila 600 forinti, a naknadno će se povećati na 700 forinti.²²² Takva saznanja vrlo su važna za sagledavanje šire gospodarske problematike grada u predrevolucionarno i revolucionarno vrijeme. Popis isplaćivanih plaća sačuvan je i na talijanskom jeziku, kao i pismo kojim činovnici gradske uprave od bana traže odgovor kako će se ubuduće isplaćivati plaće budući su prije ulaska J. Bunjevca u grad svoje plaće dobivali „direktno od države“.²²³ 28. kolovoza 1848. godine ban J. Jelačić šalje pismo u kojem navodi kako će poslati 200 „rolah papira“ Blažu Lukšiću te da će ga zadužiti da ih dalje rasporedi.²²⁴ Nažalost u pismu nije navedeno za što će se role papira koristiti. No, s obzirom na iznimno velik broj rola, te trenutak u kojemu J. Jelačić navedenu pošiljku šalje nije neopravdano pomisliti da se radilo o papiru na koji će se otisnuti riječki *karantani*. Čest problem u Rijeci toga vremena bili su i različiti dugovi, od onih sitnijih iznosa do ozbiljnijih iznosa kao što je onaj iz pisma 29. rujna 1848. kada se jedan građanin obraća banu zbog problema duga, odnosno nemogućnosti naplate istoga te pretvorbe kamata.²²⁵ 9. studenog 1848. godine riječki pokapetan na zahtjev magistrata odobrava tisak 12 000 „bonah“ u vrijednosti 5 krajcara u srebru. U istom odobrenju stoji da se bonovi mogu koristiti tek kada magistrat to dopusti, odnosno kada to bude bilo potrebno. Vrlo je to važan spomen bonova iz kojega je razvidno nekoliko stvari, prije svega postaje jasan postupak koji se morao poštovati kako bi bonovi nastali, magistrat je predložio izvršnoj vlasti u ovom slučaju podbanu koji donosi odluku regulirajući količinu bonova i njihovu nominalnu vrijednost. Osim toga vidljivo je kako su zadržane određene ograde oko njihove uporabe te na koji način se regulira „puštanje“ bonova u promet. Nekoliko dana prije M. Lentulaj piše kako se dozvoljava posudba srebrnoga novca kovanog u Trstu zbog nestašice u gradu, ali po kamati od „nekoliko procentah“ što se u nastavku precizira kao 8 do 10 posto. Također, M. Lentulaj predlaže pretvaranje izvjesnih *banknota* koje ne precizira u vrijednosti od 4 000 forinti u srebru te napominje da ukoliko bude nužno da će gradskoj upravi iste odmah poslati.²²⁶ Ovakvi podatci dodatno upućuju na krizu u gradu i gradskim financijama te nelikvidnost samoga grada. Dodatno o nedostatku novca govori i pismo od 13. ožujka 1849. godine u kojem se navodi kako u bankama nema dovoljno kovanog novca koji mi se isplatite *banknote*, te se stoga moli redovno slanje svakoga mjeseca minimalno 100 forinti kovanog novca određenim bankama.²²⁷ Unatoč

---

²²² HR-HDA-98, Kutija 1

²²³ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁴ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁵ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁶ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁷ HR-HDA-98, Kutija 2

krizi i nedostatku novca, neki nisu odustajali od „okušavanja sreće“ pa se tako redovno izvlačila lutrija, (Slika 14.) čiji prospekt koji donosi iznose nagrada može biti vrlo zanimljiv jer je prema njemu prva nagrada iznosila 600 forinti, dakle godišnja plaća jednog bilježnika,²²⁸ dok je plaća učitelja u 1849. godini iznosila tek 500 forinti unatoč situaciji da je u Gradu bio vrlo velik problem oko angažiranja učitelja. Učitelji se pismom obraćaju banu i upozoravaju na „skupoću u gradu“ te ističu da „kukavno životare“, teško je pri tome izbjeći korelacije s današnjim vremenima...100 forinti više iznosila je plaća Jeronima Jabrisa koji je svojom molbom želio vratiti status „protolječnika“. U fondu se nalaze i različiti dopisi, odluke i dr. dokumenti vezani za razvoj zdravstva i zdravstvene skrbi u Rijeci.²²⁹

Broj	Iznos	Naziv
1	600	Prva nagrada
2	100	Druga nagrada
3	50	Treća nagrada
4	25	Četvrta nagrada
5	10	Peta nagrada
6	5	Šesta nagrada
7	2	Deveta nagrada
8	1	Deseta nagrada
9	0,5	Onaj koji je najmanje dobio
10	0,2	Onaj koji je najmanje dobio
11	0,1	Onaj koji je najmanje dobio
12	0,05	Onaj koji je najmanje dobio
13	0,02	Onaj koji je najmanje dobio
14	0,01	Onaj koji je najmanje dobio
15	0,005	Onaj koji je najmanje dobio
16	0,002	Onaj koji je najmanje dobio
17	0,001	Onaj koji je najmanje dobio
18	0,0005	Onaj koji je najmanje dobio
19	0,0002	Onaj koji je najmanje dobio
20	0,0001	Onaj koji je najmanje dobio
21	0,00005	Onaj koji je najmanje dobio
22	0,00002	Onaj koji je najmanje dobio
23	0,00001	Onaj koji je najmanje dobio
24	0,000005	Onaj koji je najmanje dobio
25	0,000002	Onaj koji je najmanje dobio
26	0,000001	Onaj koji je najmanje dobio
27	0,0000005	Onaj koji je najmanje dobio
28	0,0000002	Onaj koji je najmanje dobio
29	0,0000001	Onaj koji je najmanje dobio
30	0,00000005	Onaj koji je najmanje dobio
31	0,00000002	Onaj koji je najmanje dobio
32	0,00000001	Onaj koji je najmanje dobio
33	0,000000005	Onaj koji je najmanje dobio
34	0,000000002	Onaj koji je najmanje dobio
35	0,000000001	Onaj koji je najmanje dobio
36	0,0000000005	Onaj koji je najmanje dobio
37	0,0000000002	Onaj koji je najmanje dobio
38	0,0000000001	Onaj koji je najmanje dobio
39	0,00000000005	Onaj koji je najmanje dobio
40	0,00000000002	Onaj koji je najmanje dobio
41	0,00000000001	Onaj koji je najmanje dobio
42	0,000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
43	0,000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
44	0,000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
45	0,0000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
46	0,0000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
47	0,0000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
48	0,00000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
49	0,00000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
50	0,00000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
51	0,000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
52	0,000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
53	0,000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
54	0,0000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
55	0,0000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
56	0,0000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
57	0,00000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
58	0,00000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
59	0,00000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
60	0,000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
61	0,000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
62	0,000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
63	0,0000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
64	0,0000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
65	0,0000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
66	0,00000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
67	0,00000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
68	0,00000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
69	0,000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
70	0,000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
71	0,000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
72	0,0000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
73	0,0000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
74	0,0000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
75	0,00000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
76	0,00000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
77	0,00000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
78	0,000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
79	0,000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
80	0,000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
81	0,0000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
82	0,0000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
83	0,0000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
84	0,00000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
85	0,00000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
86	0,00000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
87	0,000000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
88	0,000000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
89	0,000000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
90	0,0000000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
91	0,0000000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
92	0,0000000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
93	0,00000000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
94	0,00000000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
95	0,00000000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
96	0,000000000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
97	0,000000000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio
98	0,000000000000000000000000000001	Onaj koji je najmanje dobio
99	0,0000000000000000000000000000005	Onaj koji je najmanje dobio
100	0,0000000000000000000000000000002	Onaj koji je najmanje dobio

Slika 14. Pregled zgoditaka lutrije (HR-HDA-98, Kutija 2)

16. siječnja 1849. godine uslijedila je odluka o tiskanju nove serije bonova i to ovaj put 18 000 primjeraka, svaki u vrijednosti od 10 kruna. U pismu odluke sačuvana je i redni broj zahtjeva koji je grad podnio *Segurnosnom odboru*, a glasilo je *No 8.* tekućeg mjeseca. Uz to navodi se kako će

²²⁸ HR-HDA-98, Kutija 1

²²⁹ HR-HDA-98, Kutija 2

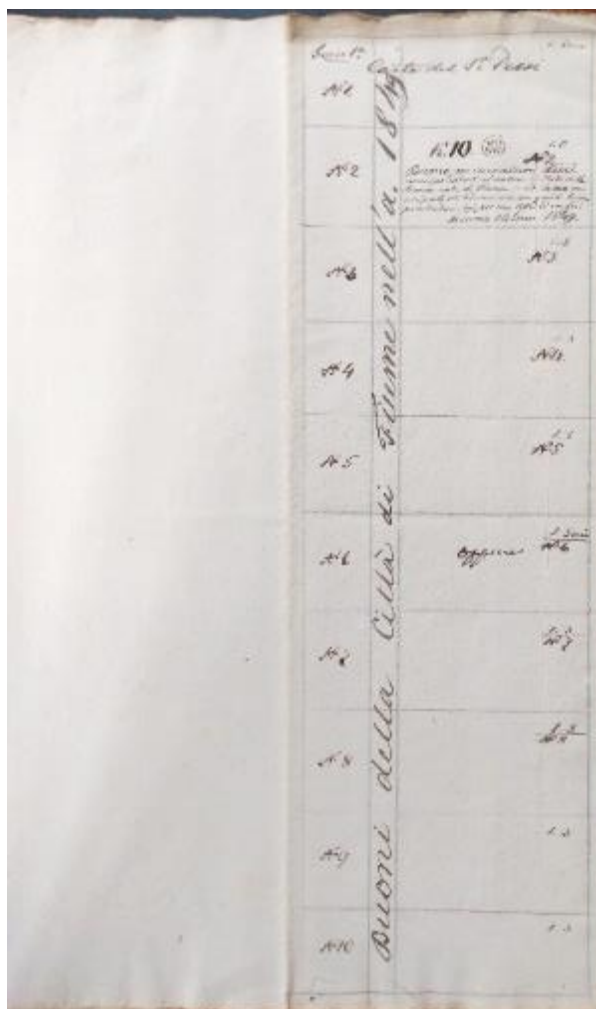
novi bonovi biti tiskani na „jačem i prikladnijem papiru“. Drugi dio pisma još je i značajniji. Naime, iz njega se može saznati kako je navedeni odbor poslao predloške kako bonovi trebaju izgledati, a osim toga saznaje se da su to radili tako već i prije. Na samome kraju stoji kako bi se „pospešil posal“ treba ovjeriti bon 1 činovnik od „gradske kase“ i jedan od strane imenovanim od strane gradskih vlasti. Dodaje se pri tome kako je moguće i dalje očekivati manipulacije, ali da činovnici grada dobro stoje prilikom otkrivanja falsifikata.²³⁰ Takvi podatci vrlo su dragocjeni za razumijevanje procesa izrade bonova koji je očito izgledao tako da gradske vlasti zatraže tisak bonova, zatim izvršna vlast to odobri precizirajući uvjete u svojoj odluci te poslavši primjere kako bi bonovi trebali izgledati (Slika 15.), čiji su predlošci također sačuvani. Iz predložka se vidi kako se sugerira veličina, ali i raspored te način numeracije kao i tekst koji bi trebao biti na bonovima. (Slika 15.a) Zatim je slijedio tisak. Nakon toga bi imenovani potpisnici autentificirali bon. Ovaj dokument po prvi je puta ponudio nešto više saznanja o procesu izrade bonova, ali i načina odabira potpisnika, za koje se često u literaturi šturo navodi kako je već rečeno da su bili članovi Trgovačke komore.²³¹ Također, može se primijetiti da se već u siječnju 1849. spominju česte manipulacije bonovima što dodatno otvara pitanje njihove autentičnosti.

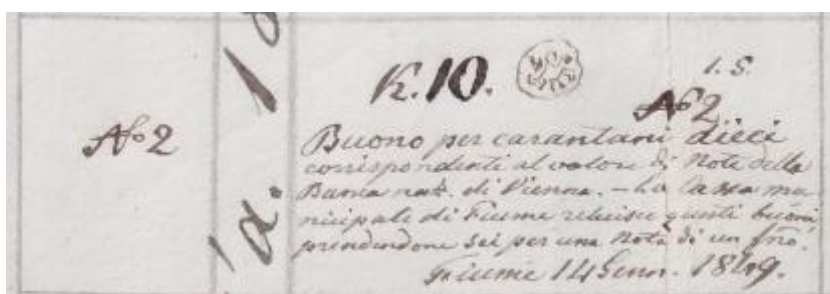
²³⁰ HR-HDA-98, Kutija 2

²³¹ MIMICA, 1997, 349.

Slika 15. Predlošci bonova poslani uz pismo (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15.a. Predložak bona ispunjen tekstom (HR-HDA-98, Kutija 2)

Iz različitih pisama, može se iščitati da se za manja plaćanja ipak i dalje koristi novac tako je jedan manji dug koji se u pismu ne precizira točno od 26. veljače 1849. godine naplaćen s 54 forinte bez korištenja bonova. Iako, zabilježeno je korištenje bonova manje nominale u ukupnoj protuvrijednosti od 5 forinti, što je dokumentirano u pismu od 1. listopada 1849. godine.²³² Nažalost zbog stanja gradiva točnije vrlo loše presnimljenoga pisma na traku mikrofilma nije moguće pročitati tekst u cijelosti. Jasno je samo da se radi o bonu, vrijednosti 5 forinti i plaćanja vojnom zapovjedništvu. Usprkos tome, pismo ostaje trag korištenja *karantana*. Problemi s dugovima su sve veći, tako se saznaje iz pisma broj 108. da samo u Bakru postoji preko 2 000 obitelji koje su dužne određenu svotu novca.²³³ U smislu kontrole kapitala i dolaska kako se navodi „inostranih“ misleći se pri tome na strance,²³⁴ zanimljiva je odluka od 9. svibnja 1849. godine br. 4651./961. prema kojoj svi stranci moraju imati „putni list“ te su se dužni prijaviti, odnosno dokazati koliko novca imaju te kako misle zarađivati za život.²³⁵ Takve odluke mogu se promatrati i kao nastavak *Proglasa* što ga je M. Lentulaj izdao još 28. srpnja 1848. godine, a kojim se strogo zabranjuje iznošenje novca iz Hrvatske.²³⁶ Obznanom navedenom u bilješci 26. u točki 5. dodatno se opisuje kako stranci mogu zarađivati za život, pri čemu je vrlo bitno da imaju dozvolu lokalnih vlasti. Takvom odlukom očito se htjela povećati kontrola na dolascima u gradove tijekom postrevolucionarnog vremena, ali i smanjiti mogućnost bavljenja kriminalom te drugim nelegalnim izvorima zarađivanja u gradovima što je dodatno uzdrimalo već ionako monetarnom krizom iscrpljene gradove. Teško je pri tome izbjeći misao koja uspoređuje odluku iz 1849. i današnje vrijeme kada se uslijed svih izbjegličkih kriza i nekontroliranih migracija ljudi, čini se posve izgubio bilo kakav mehanizam regulacije naseljavanja. Još jedan mehanizam kojim se pokušao zaštititi državni proračun, što se ona uslijed novonastale situacije može primijeniti i na Rijeku je mehanizam ograničavanja mirovina. Okružnim pismom 2. srpnja 1849. M. Lentulaj obavještava o odluci da nijedna mirovina koja se izdaje iz bilo kojeg izvora ne smije prelaziti 8 000 forinti na godinu.²³⁷ Ponovne analogije o problemima s isplatama mirovina i njihovom masom teško je izbjeći...

---

²³² HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5.

²³³ HR-HDA-98, Kutija 2.

²³⁴ Obznanom od 31. srpnja 1949. dodatno se precizira navedeni termin kazavši da su to „(...) ovdje iliti u okružju rečkom rođeni nisu.“ HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5

²³⁵ HR-HDA-98, Traka Z-93

²³⁶ MIMICA, 1997, 348.

²³⁷ HR-HDA.98, Traka Z-93, Fascikl 4.

V. Financijske okolnosti kroz ondašnju periodiku

Novine su važan faktor prilikom izvještavanja o bilo kojoj vijesti, a u povijesti je njihov značaj bio još i veći jer nisu postojala druga sredstva informiranja. Informacija o financijskom stanju u Carstvu nije bilo mnogo, a one koje su i bile često su cenzurirane.²³⁸ *Agramer Zeitung* tako često prepisuje vijesti iz bečkih novina, a *Narodne novine* donose obavijesti pri čemu izostaje kritički osvrt, tako postupa i *List mesečni Horvatsko--slavonskoga gospodarskoga društva*.²³⁹ Jasno je stoga da će se navodima koji su pronađeni u novinama toga vremena, a predstavljeni su u nastavku rada trebati pristupiti *cum grano salis*.

Za potrebe ovoga rada pregledao sam novinske naslove iz 1848. godine, kada se diljem Hrvatske uvode različiti oblici bonova, pretpostavljajući da će se u njima pronaći poneka vijest o samom tisku bonova, odlukama i sl. Kako su riječki *karantani* tiskani u listopadu 1848. godine pregledao sam naslove koji se odnose na tekući mjesec, te na mjesece rujan i studeni. Važno je pri tome skrenuti pažnju da zbog situacije u kojoj se svi još uvijek nalazimo, koja je objašnjena i na početku rada nisam bio u mogućnosti pretraživati tiskana izdanja već sam samo pregledavao digitalizirane bazu Stare novine Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nažalost, na konkretne vijesti u kojima bi se izrijekom spominjali bonovi nisam naišao. No, vijesti su svakako korisne za razumijevanje konteksta u kojemu su se počeli tiskati bonovi. Najbogatijim izvorom pokazale su se *Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske* koje donose vijesti iz cijele zemlje pa se tako u svakom broju osvrću i na Rijeku i Primorje stoga su postale temelj analize periodičke građe.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske 7. rujna 1848. godine donose vijesti o stanju u Rijeci i riječkom kotaru. Tako se može saznati da je u Rijeci 1846., dakle dvije godine prije izbijanja svih burnih događaja bilo 783 kuće, a da je broj stanovnika bio 8 796.²⁴⁰ Usporedimo li to s podacima iznesenima u povijesnom uvodu ovoga rada, može se zaključiti da će se do revolucionarne godine stanovništvo povećati za nešto više od 1 300 stanovnika. Tzv. „domaći porez“ iznosio je 716,5 forinti u srebru, a prema napisima novina najviše je grad uprihodio od poslovanja i prodajom vina. U istome članku navodi se da su troškovi magistrata 20 000 forinti, čemu treba pribrojati i 10 000 forinti za isplate dugova. Za usporedbu u škole su uložili 4 200 forinti.²⁴¹ U subotu 16. rujna iste novine donose vijesti kako bi u Rijeci trebalo oformiti trgovački sud u kojemu bi bilo 5

---

²³⁸ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 75.

²³⁹ ISTO.

²⁴⁰ *Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske*, 7.9.1848., br. 96, naslovnica.

²⁴¹ ISTO.

poznatijih trgovaca i jedan bilježnik.²⁴² Iako daljnjih vijesti nema navedeno tijelo podosta po svome sastavu podsjeća na način verifikacije bonova, koje je također provodilo tijelo od nekolicine poznatih trgovaca i jednog bilježnika. 28. rujna izašao je zanimljiv članak u kojem se na drugačiji način diskutira o Rijeci i društveno-političkim prilikama u Gardu. Naime, često su novine Rijeku prikazivale kao utvrdu autonomaštva, „kontra hrvatske braće“ i sl., no ovaj članak propituje koliko je sjedinjenje Rijeke s Hrvatskoj uistinu doneslo Hrvatskoj benefita. Naime, navodi se kako plaćaju iznimno mali vojnički porez, a uz to svi prihodi svedeni su manje svote koje se odnose na prihode luke i prodaje soli. Dodaje se tome i kako Bakar traži da nikako ne potpadne pod riječku upravu.²⁴³ S druge strane 10. listopada 1848. donosi se i odgovor kako su Riječani vjerni svom vladaru, no kako oni smatraju da Hrvatska neće moći puno učiniti za njih. No, također se navodi kako zbog „lijepog postupanja“ J. Bunjevca Riječani postaju sve skloniji novoj vlasti.²⁴⁴ Ovakvi napisi dočaravaju o kolikoj se dozi antagonizma, ali i nepovjerenja radilo među stranama koje su najednom ponovno bile pod istom upravom. Nova uprava, kako se može vidjeti iz prije donesenih arhivskih dokumentima uspostavila je i nove načine financiranja, tako se i u novinama 6. listopada može primijetiti da se će se plaća vicekapetana u Rijeci isplaćivati od „gradske kase“, a ne više od državne.²⁴⁵ 14. listopada ponovno se u tekstu nameće pitanje poreza tako se govori da je „štibra“²⁴⁶ što ju plaća Zagreb ogromna u odnosu na Rijeku (Slika 16.). Tako se navodi da je u poreznoj godini 1847/8. Zagreb platio 17 947 franaka i 44 krune, dok je Rijeka platila 716 franaka i 5 kruna. Upravo neproporcionalno tome troškovi riječkog magistrata koji ima 55 300 forinti rashoda, dok Zagreb ima 30 892 forinte i 28 kruna rashoda. Prihodi su također veći na riječkoj strani i iznose 87 000 franaka, koji uglavnom proizlaze iz tzv. vinske daće. Zagrebački prihodi iznose 29 706 forinti i 55 kruna.²⁴⁷ Iz ovakvih podataka jasno je da je Rijeka revolucionarna zbivanja dočekala s relativno velikim prihodima koji su se u prvom redu zasnivali na trgovini. No Rijeka je imala i vrlo značajne rashode, stoga nije mogla podnijeti dodatna financijska opterećenja. Revolucionarna zbivanja dodatno će uzdrmati situaciju u Rijeci i proizvesti financijsku krizu zbog koje kako je i poznato dolazi do tiska novca malih apoena.

---

²⁴² Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 16.9.1848., br 101., 407.

²⁴³ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 28.9.1848., br 106., 426.

²⁴⁴ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 10.10.1848., 438.

²⁴⁵ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 6.10.1848., br. 109, 439.

²⁴⁶ Štibra je regionalni porez, danak. Hrvatski jezični portal:

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1dhUBM%3D (pristupljeno: 10.9.2020.)

²⁴⁷ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica.

U b a v e s t.

Da je uredna štibra grada Zagreba velika i nesnosna, tomu netreba dokazah; oni to najbolje osjetaju, koji su ju do sad platjali. —

Jeste štibra grada Zagreba je gorostasna, ako ju n. p. uzporedimo sa rječkom štibrom. —

Za godinu 1847/8 platja Zagreb	17,947 fr. 44 kr.
" " " " Rēka	716 " 5 "
Dakle Zagreb platja više	17,231 fr. 39 kr.

Ako promotrimo troškove jedne i druge varoši, naći ćemo, da su rēčki troškovi varoški veći nego zagrebski.

Rēka ima troškovah g. 1847/8	55,300 fr. — kr.
Zagreb " " " "	30,892 " 28 "
Daklem Zagreb ima troškova manje	24,307 fr. 32 kr.

Da vidimo dohodke jedne i druge varoši:

Rēčki dohodci su sa štibr. 1847/8	87,000 fr. — kr.
Zagrebski " " " "	29,706 " 55 "
Daklem manji za	57,293 fr. 5 kr.

Ovi rēčki dohopci stalni su, i proizlaze skoro svi iz vinske daće, jer gradu Rēki nosi vinarina ili vinska daća 74,144 for. na godinu.

Slika 16. Prikaz „štibre“ u članku (Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica)

Važno je primijeniti da vijest od 17. listopada ukazuje kako su mnogi očekivali kako Rijeka neće imati spomenutih financijskih problema jer se često diskutiralo o prihodima od čak 600 000 forinti godišnje, no radilo se zapravo o prihodima cijeloga Primorja sa svim industrijama, stoga se navedeno nikako nije moglo primijeniti kao realna projekcija.²⁴⁸ U istom broju raspravlja se još jedna vrlo bitna obavijest, a to je pitanje *banknota* iz Beča koje je također dokumentirano i kroz arhivsko gradivo. Naime, autor obavijesti, M. Leuntelaj 13. listopada osobno upozorava kako su neki građani pomislili da zbog revolucionarnih zbivanja bečke banknote ne vrijede, no on ih obavještava da bečke banknote nisu ništa od svoje vrijednosti izgubile. Dodaje tome kako su bečke banknote sigurne, no mađarske nisu i kako su one za vrijeme Lajosha Kosutha tiskane, ali bez ikakvog pokrića te upozorava građane da ne koriste navedene *banknote*.²⁴⁹

O mađarskim banknotama donosi se i vijest 21. studenog 1848. kada se navodi da ih trgovci više neće primati jer bi u protivnom svi mogli doživjeti bankrot.²⁵⁰

²⁴⁸Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, 458.

²⁴⁹ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, naslovnica.

²⁵⁰ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 21.11.1848., br. 129, 519.

Problemom banknota završava pregled periodike u kojem se moglo zaključiti kako tisak bonova očito nije bio dovoljno problematičan ili interesantan da bi punio retke novina, pa ipak se svakako dobio uvid u stanje kako financijsko, tako i u duh toga vremena.

Zaključak

Riječki *karantani* i danas su, sigurno je važan dio riječke povijesti, a ovaj rad osim odgovora koje je donio otvorio je nova pitanja koja će se, barem se nadam riješiti nekim budućim istraživanjima.

Sigurno je, da su riječki bonovi tiskani kao tzv. novac iz nužde jer stanje u Gradu nije bilo niti malo povoljno. Prihodi su bili sve manji, prtok novca se smanjio do razine da kovanog novca kao niti u jednom dijelu Monarhije nije bilo, a zavaravanje netočnim podacima dovelo je do toga da se stanje često prikazivalo boljim nego što je bilo. U takvim okolnostima, nedvojbeno je da su *karantani* ušli u uporabu i postali platežno sredstvo kojima je Grad preživio burno revolucionarno razdoblje iako točan efekt navedene 3 emisije bonova na monetarnu situaciju u Rijeci nije moguće utvrditi. Nadalje, može se zaključiti kako o *karantanima* postoji mnoštvo arhivskih izvora kako onih otkrivenih ovih istraživanjem tako i onih koji još čekaju da budu otkriveni među kojima se u prvom redu nameće pitanje tzv. kontrolora. Ipak, istraživanje je ponudilo jasne odgovore o načinima izrade predložaka bonova koji su dolazili direktno iz Zagreba, zatim o uputama o potpisnicima koji su svojim potpisom ovjeravali bonove, ali i samom procesu tiska bonova. Bonovi su kao i drugi oblici novca bili i krivotvoreni, vjerojatno i više nego li što je poznato, a tome je svakako i pridonosio njihov jednostavan izgled. Kao i izgled i dimenzije bonova često su se mijenjale što je svakako znak nepostojanja tradicije tiska novca koji je specifičan oblik tiska. Iako u novinama toga doba ne postoji direktan spomen *karantana* i više je nego jasan kontekst monetarno-gospodarskih problema vremena u kojima nastaju, čime se dodatno opravdava njihova uloga.

Zaključno, *karantani* su danas nedovoljno prepoznati kao jedna od lokalnih specifičnosti Rijeke, te ovaj rad osim svoga istraživačkog karaktera ima namjeru i potaknuti na daljnja promišljanja o njihovim novim interpretacijama i (re)valorizacijama.

Zahvale

Želim se zahvaliti svima koji su pomogli tijekom procesa izrade ovoga rada, a prije svega i svih svojoj mentorici, a tijekom vremena sve više i prijateljici doc.dr.sc. Andrei Roknić Bežanić na svim satima provedenima u istraživanjima, na svom strpljenju i pomoći, na svom razumijevanju i uvažavanju, a ponajviše na gotovo prijateljskoj brizi i trudu uloženom za mene.

Nakon toga, svakako se želim zahvaliti i višem kustosu, a odnedavno i „šefu“ Ivi Mileusniću uz kojega sam napravio svoje prve numizmatičke korake, te koji mi je uvijek nesebično pomagao u svakom trenutku izrade ovoga rada.

Zahvaljujem se i svim institucijama koje su na bilo koji način pomogle ovo istraživanje, a na kraju, ali nikako manje bitno već upravo suprotno želim se zahvaliti svojim roditeljima koji su mi uvijek bili najveća podrška i omogućili mi da se bavim danas ovom ne toliko popularnom ili profitabilnom, ali za mene jedinom mogućom strukom.

Popis literature, izvora i priloga

Literatura:

Christopher Alan BAYLY, *The Birth of the Modern World 1780 -1914*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

Jochen BLEICKEN, *Povijest svijeta – od početka do danas*, Naprijed, Zagreb, 1990.

Nikola CRNKOVIĆ, Trgovačko-obrtnička komora u Rijeci, *VIA*, god. 4-5., sv. 4-5., 1994-1995., 51-85.

Norman DAVIES, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Julijan DOBRINIĆ, *Corpus notarum pecuniariorum Fluminense*, Dobrinić&Dobrinić, Rijeka, 1997.

Julijan DOBRINIĆ, Primitivna krivotvorina krajcara grada Bakra iz XIX. st., *Numizmatičke vijesti*, vol. 54, br. 65, 2012, 142-145.

Julijan DOBRINIĆ, *Riječka numizmatika – riječki novci i novci s riječkim obilježjima 1848.-2002.*, Muzej grada Rijeka, Rijeka, 2005.

Irislav DOLENEC, *Hrvatska numizmatika od početka do danas*, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.

Eric John HOBSBAWM, *Doba kapitala 1848 - 1875*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.

Eric John HOBSBAWM, *Doba revolucije: Europa 1789 – 1848.*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Eric John HOBSBAWM, *Nacije i nacionalizam: Program, mit, stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993.

Danilo KLEN, *Tvornica papira Rijeka*, Tvornica papira Rijeka, Rijeka, 1971.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Povijest novca u Hrvatskoj – od 1527. do 1941. godine*, Hrvatska narodna banka, Zagreb, 2013.

Branko MATIĆ, Emisija suvremenog gotovinskog novca i nacionalna ekonomija, *Acta Numismatica*, 2004., 179-191.

Tea MAYHEW, *Revolucionarna 1848. u Rijeci*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka, Rijeka, 2009.

Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom hrvatskom tlu*, Vitagraf, Rijeka, 1994.

Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Istre i Kvarnera*, Adamić, Rijeka, 1997.

Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Rijeka*, *Rijeka*, god. 3. sv. 2, 1997.

Nikola STRAŽIČIĆ, *Prilog poznavanju demografskog razvoja grada Rijeke tijekom posljednja tri stoljeća*, *Rijeka*, god. 1, sv. 1, 1994, 107-138.

Skupina autora, *Povijest Hrvata - Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Skupina autora, *Povijest Rijeke*, Izdavački centar Rijeka i Skupština Općine Rijeka, Rijeka, 1988.

Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatska u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

Mrežni izvori:

Hrvatski jezični portal:

- natuknica: šibra, URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1dhUBM%3D (pristupljeno: 10.9.2020.)

Hrvatska online enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža:

- natuknica: asignati, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4176> (pristupljeno 10.9.2020.)
- natuknica: krajcar, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33652> (pristupljeno 10.9.2020.)
- natuknica: Karletzky, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30526> (pristupljeno: 10.9.2020.)
- natuknica: Mirko Lentulaj, URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36017>

- natuknica: banknota, URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5721>
(pristupljeno 10.9.2020.)

Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL:
<http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Muzejski izvori

Muzej grada Rijeke: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - MGR-12449.

Muzej grada Rijeke: „5 carantana“, 1850. godina, numizmatička zbirka - MGR-N-1082.

Muzej Slavonije Osijek: „3 carantana“ 1849. godine, numizmatička zbirka - MSO-205075.

Muzej Slavonije Osijek: „3 carantana“ 1849. godine, numizmatička zbirka - MSO-205078.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: asignat, francuskih 50 lira, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P5 .

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1848. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P27.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1848. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/5.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P26.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 krajcarah u srebru“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ 182/1.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/5.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P29.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1850. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P25.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1850. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/2.

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-6, Kutija 1.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-6, Kutija 2.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-826, Kutija 581.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-826, Kutija 616.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Kutija 1.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Kutija 2.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Kutija 3.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 4.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5.

Izvori iz periodičke građe:

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 7.9.1848., br. 96, naslovnica.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 16.9.1848., br. 101., 407.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 28.9.1848., br. 106., 426.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 6.10.1848., br. 109, 439.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 10.10.1848., 438.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, 458.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, naslovnica.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 21.11.1848., br. 129, 519.

Prilozi

Slika 1. Primjerak asignata, francuskih 50 lira iz Numizmatičke zbirke PPMHP-a (PPMHP KPO-NZ P5)

Slika 2. Komparacija *karantana* iz različitih muzejskih zbirki (Muzej grada Rijeke: MGR-12449 i Muzej Slavonije: MSO-205075)

Slika 3. Primjer *karantana* 3. serije (Muzej grada Rijeke: MGR-N-1082)

Slika 4. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer *karantana* manjeg formata (PPMHP KPO-NZ P26)

Slika 5. Bon vrijednosti „3 carantani“ manjeg formata iz 3. serije (PPMHP KPO-NZ P25)

Slika 6. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer nekadašnje prakse lijepljenja bonova na kartonsku podlogu (PPMHP KPO-NZ P29)

Slika 7. Tipologija *karantana* na primjeru „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ P27)

Slika 8. Komparacija bakarskih i riječkih bonova na primjeru bakarskih „5 krajcarah u srebru“ (PPMHP KPO-NZ 182/1) i riječkih „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ D1/5)

Slika 9. Primjer „10 krajcarah u srebru“ iz Karlovca (DOLENEC, 1993, 138.)

Grafički prikaz 1. *Karatani* na lenti vremena. Primjerci: „5 carantani“ iz 1848. godine (PPMHP KPO-NZ D1/5), „3 carantani“ iz 1849. godine (PPMHP KPO-NZ P26) i „5 carantani“ iz 1850. godine (PPMHP KPO-NZ D1/2)

Slika 10. Arak originalnih bonova korištenih za usporedbu (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.))

Slika 11. Arak na koji su nalijepljeni krivotvoreni bonovi (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.))

Slika 12. „Primitivna krivotvorina“ iz Bakra (DOBRINIĆ, 2012, 144.)

Slika 13. „Tvornica papira“, ilustracija na čestiti za Novu godinu 1970. godine (HR-DARI-616)

Slika 14. Pregled zgoditaka lutrije (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15. Predlošci bonova poslani uz pismo (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15.a. Predložak bona ispunjen tekstem (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 16. Prikaz „štibre“ u članku (Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica)

S. Pietro

Castello S. Pietro

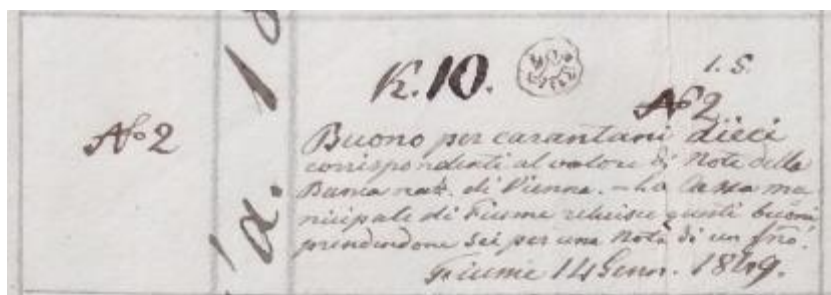
A1		
A2	N. 10	A2
A3		A3
A4		A4
A5		A5
A6	Oppiano	A6
A7		A7
A8		A8
A9		A9
A10		A10

Buoni della Città di Firenze nell' a. 1589

Slika 15. Predlošci bonova poslani uz pismo (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15.a. Predložak bona ispunjen tekstem (HR-HDA-98, Kutija 2)

Iz različitih pisama, može se iščitati da se za manja plaćanja ipak i dalje koristi novac tako je jedan manji dug koji se u pismu ne precizira točno od 26. veljače 1849. godine naplaćen s 54 forinte bez korištenja bonova. Iako,

zabilježeno je korištenje bonova manje nominalne u ukupnoj protuvrijednosti od 5 forinti, što je dokumentirano u pismu od 1. listopada 1849. godine.²⁵¹ Nažalost zbog stanja gradiva točnije vrlo loše presnimljenoga pisma na traku mikrofilma nije moguće pročitati tekst u cijelosti. Jasno je samo da se radi o bonu, vrijednosti 5 forinti i plaćanja vojnom zapovjedništvu. Usprkos tome, pismo ostaje trag korištenja *karantana*. Problemi s dugovima su sve veći, tako se saznaje iz pisma

²⁵¹ HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5

broj 108. da samo u Bakru postoji preko 2 000 obitelji koje su dužne određenu svotu novca.²⁵² U smislu kontrole kapitala i dolaska kako se navodi „inostranih“ misleći se pri tome na strance²⁵³ zanimljiva je odluka od 9. svibnja 1849. godine br. 4651./961. prema kojoj svi stranici moraju imati „putni list“ te su se dužni prijaviti, odnosno dokazati koliko novca imaju te kako misle zarađivati za život.²⁵⁴ Takve odluke mogu se promatrati i kao nastavak *Proglasa* što ga je M. Lentulaj izdao još 28. srpnja 1848. godine, a kojim se strogo zabranjuje iznošenje novca iz Hrvatske.²⁵⁵ Obznanom navedenom u bilješci 26. u točki 5. dodatno se opisuje kako stranci mogu zarađivati za život, pri čemu je vrlo bitno da imaju dozvolu lokalnih vlasti. Takvom odlukom očito se htjela povećati kontrola na dolascima u gradove tijekom postrevolucionarnog vremena, ali i smanjiti mogućnost bavljenja kriminalom te drugim nelegalnim izvorima zarađivanja u gradovima što je dodatno uzdrmalo već ionako monetarnom krizom iscrpljene gradove. Teško je pri tome izbjeći misao koja uspoređuje odluku iz 1849. i današnje vrijeme kada se uslijed svih izbjegličkih kriza i nekontroliranih migracija ljudi, čini se posve izgubio bilo kakav mehanizam regulacije naseljavanja. Još jedan mehanizam kojima se pokušao zaštititi državni proračun, što se ona uslijed novonastale situacije može primijeniti i na Rijeku je mehanizam ograničavanja mirovina. Okružnim pismom 2. srpnja 1849. M. Lentulaj obavještava o odluci da nijedna mirovina koja se izdaje iz bilo kojeg izvora ne smije prelaziti 8 000 forinti na godinu.²⁵⁶ Ponovne analogije o problemima s isplatama mirovina i njihovom masom teško je izbjeći...

V. Financijske okolnosti kroz ondašnju periodiku

Novine su važan faktor prilikom izvještavanja o bilo kojoj vijesti, a u povijesti je njihov značaj bio još i veći jer nisu postojala druga sredstva informiranja. Informacija o financijskom stanju u Carstvu nije bilo mnogo, a one koje su i bile često su cenzurirane.²⁵⁷ *Agrar Zeitung* tako često prepisuje vijesti iz bečkih novina, a *Narodne novine* donose obavijesti pri čemu izostaje kritički osvrt, tako postupa i *List mesečni Horvatsko--slavonskoga gospodarskoga društva*.²⁵⁸ Jasno je stoga da će se navodima koji su pronađeni u novinama toga vremena, a predstavljeni su u nastavku rada trebati pristupiti *cum grano salis*.

---

²⁵² HR-HDA-98, Kutija 2.

²⁵³ Obznanom od 31. srpnja 1949. dodatno se precizira navedeni termin kazavši da su to „(...) ovdje iliti u okružju rečkom rođeni nisu.“ HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5

²⁵⁴ HR-HDA-98, Traka Z-93

²⁵⁵ MIMICA, 1997, 348.

²⁵⁶ HR-HDA.98, Traka Z-93, Fascikl 4

²⁵⁷ KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, 2013, 75.

²⁵⁸ Isto.

Za potrebe ovoga rada pregledao sam novinske naslove iz 1848. godine, kada se diljem Hrvatske uvode različiti oblici bonova, pretpostavljajući da će se u njima pronaći poneka vijest o samom tisku bonova, odlukama i sl. Kako su riječki *karantani* tiskani u listopadu 1848. godine pregledao sam naslove koji se odnose na tekući mjesec, te na mjesece rujna i listopad. Važno je pri tome skrenuti pažnju da zbog situacije u kojoj se svi još uvijek nalazimo, koja je objašnjena i na početku rada nisam bio u mogućnosti pretraživati tiskana izdanja već sam samo pregledavao digitalizirane bazu Stare novine Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nažalost, na konkretne vijesti u kojima bi se izrijekom spominjali bonovi nisam naišao. No vijesti su svakako korisne za razumijevanje konteksta u kojemu su se počeli tiskati bonovi. Najbogatijim izvorom pokazale su se *Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske* koje donose vijesti iz cijele zemlje pa se tako u svakom broju osvrću i na Rijeku i Primorje stoga su postale temelj analize periodičke građe.

Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske 7. rujna 1848. godine donose vijesti o stanju u Rijeci i riječkom kotaru. Tako se može saznati da je u Rijeci 1846., dakle dvije godine prije izbivanja svih burnih događaja bilo 783 kuće, a da je broj stanovnika bio 8 796.²⁵⁹ Usporedimo li to s podacima iznesenima u povijesnom uvodu ovoga rada, može se zaključiti da će se do revolucionarne godine stanovništvo povećati za nešto više od 1 300 stanovnika. Tzv. „domaći porez“ iznosio je 716,5 forinti u srebru, a prema napisima novina najviše je grad uprihodio od poslovanja i prodajom vina. U istome članku navodi se da su troškovi magistrata 20 000 forinti, čemu treba pribrojati i 10 000 forinti za isplate dugova. Za usporedbu u škole su uložili 4 200 forinti.²⁶⁰ U subotu 16. rujna iste novine donose vijesti kako bi u Rijeci trebalo oformiti trgovački sud u kojemu bi bilo 5 poznatijih trgovaca i jedan bilježnik.²⁶¹ Iako daljnjih vijesti nema navedeno tijelo podosta po svome sastavu podsjeća na način verifikacije bonova, koje je također provodilo tijelo od nekolicine poznatih trgovaca i jednog bilježnika. 28. rujna izašao je zanimljiv članak u kojem se na drugačiji način diskutira o Rijeci i društveno-političkim prilikama u Gardu. Naime, često su novine Rijeku prikazivale kao utvrdu autonomastva, „kontra hrvatske braće“ i sl., no ovaj članak propituje koliko je sjedinjenje Rijeke s Hrvatskoj uistinu doneslo Hrvatskoj benefita. Naime, navodi se kako plaćaju iznimno mali vojnički porez, a uz to svi prihodi svedeni su manje svote koje se odnose na prihode luke i prodaje soli. Dodaje se tome i kako Bakar traži da nikako ne potpadne pod riječku upravu.²⁶² S druge strane 10. listopada 1848. donosi se i odgovor kako su

---

²⁵⁹ *Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*, 7.9.1848., br. 96, naslovnica.

²⁶⁰ ISTO.

²⁶¹ *Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*, 16.9.1848., br 101., 407.

²⁶² *Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*, 28.9.1848., br 106., 426.

Riječani vjerni svom vladaru, no kako oni smatraju da Hrvatska neće moći puno učiniti za njih. No, također se navodi kako zbog „lijepog postupanja“ J. Bunjevca Riječani postaju sve skloniji novoj vlasti.²⁶³ Ovakvi napisi dočaravaju o kolikoj se dozi antagonizma, ali i nepovjerenja radilo među stranama koje su najednom ponovno bile pod istom upravom. Nova uprava, kako se može vidjeti iz prije donesenih arhivskih dokumentima uspostavila je i nove načine financiranja, tako se i u novinama 6. listopada može primijetiti da se će se plaća vicekapetana u Rijeci isplaćivati od „gradske kase“, a ne više od državne.²⁶⁴ 14. listopada ponovno se u tekstu nameće pitanje poreza tako se govori da je „štibra“²⁶⁵ što ju plaća Zagreb ogromna u odnosu na Rijeku (Slika 16.). Tako se navodi da je u poreznoj godini 1847/8. Zagreb platio 17 947 franaka i 44 krune, dok je Rijeka platila 716 franaka i 5 kruna. Upravo neproporcionalno tome troškovi riječkog magistrata koji ima 55 300 forinti rashoda, dok Zagreb ima 30 892 forinte i 28 kruna rashoda. Prihodi su također veći na riječkoj strani i iznose 87 000 franaka, koji uglavnom proizlaze iz tzv. vinske daće. Zagrebački prihodi iznose 29 706 forinti i 55 kruna.²⁶⁶ Iz ovakvih podataka jasno je da je Rijeka revolucionarna zbivanja dočekala s relativno velikim приходima koji su se u prvom redu zasnivali na trgovini. No Rijeka je imala i vrlo značajne rashode, stoga nije mogla podnijeti dodatna financijska opterećenja. Revolucionarna zbivanja dodatno će uzdrmati situaciju u Rijeci i proizvesti financijsku krizu zbog koje kako je i poznato dolazi do tiska novca malih apoena.

---

²⁶³ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 10.10.1848., 438.

²⁶⁴ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 6.10.1848., br. 109, 439.

²⁶⁵ Štibra je regionalni porez, danak. Hrvatski jezični portal:

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1dhUBM%3D (pristupljeno: 10.9.2020.)

²⁶⁶ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica.

U b a v e s t.

Da je uredna štibra grada Zagreba velika i ne-
 nosna, tomu netrēba dokazah; oni to najbolje osētia-
 ju, koji su ju do sad platjali. —

Jeste štibra grada Zagreba je gorostasna, ako ju
 n. p. uzporedimo sa rēčkom štibrom. —

Za godinu 1847/8 platja Zagreb	17,947 fr. 44 kr.
" " " " Rēka	716 " 5 "
Dakle Zagreb platja više	17,231 fr. 39 kr.

Ako promotrimo troškove jedne i druge varoši,
 naći ćemo, da su rēčki troškovi varoški veći nego
 zagrebski.

Rēka ima troškovah g. 1847/8	55,300 fr. — kr.
Zagreb " " " "	30,892 " 28 "
Daklem Zagreb ima troškova manje	24,307 fr. 32 kr.

Da vidimo dohodke jedne i druge varoši:

Rēčki dohodci su sa štibr. 1847/8	87,000 fr. — kr.
Zagrebski " " " "	29,706 " 55 "
Daklem manji za	57,293 fr. 5 kr.

Ovi rēčki dohodci stalni su, i proizlaze skoro
 svi iz vinske daće, jer gradu Rēki nosi vinarina ili
 vinska daća 74,144 for. na godinu.

Slika 16. Prikaz „štibre“ u članku (Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica)

Važno je primijeliti da vijest od 17. listopada ukazuje kako su mnogi očekivali kako Rijeka neće imati spomenutih financijskih problema jer se često diskutiralo o prihodima od čak 600 forinti godišnje, no radilo se zapravo o prihodima cijeloga Primorja sa svim industrijama, stoga se navedeno nikako nije moglo primijeniti kao realna projekcija.²⁶⁷ U istom broju raspravlja se još jedna vrlo bitna obavijest, a to je pitanje *banknota* iz Beča koje je također dokumentirano i kroz arhivsko gradivo. Naime, autor obavijesti, Mirko Leuntelaj 13. listopada osobno upozorava kako su neki građani pomislili da zbog revolucionarnih zbivanja bečke banknote ne vrijede, no on ih obavještava da bečke banknote nisu ništa od svoje vrijednosti izgubile. Dodaje tome kako su bečke banknote sigurne, no mađarske nisu i kako su one za vrijeme Lajosha Kosutha tiskane, bez ikakvog pokrića te upozorava narod da ne koriste navedene banknote.²⁶⁸

²⁶⁷ Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, 458.

²⁶⁸ Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, naslovnica.

O mađarskim banknotama donosi se i vijest 21. studenog 1848. kada se navodi da ih trgovci više neće primati jer bi u protivnom svi mogli doživjeti bankrot.²⁶⁹

Problemom banknota završava pregled periodike u kojem se moglo zaključiti kako tisak bonova očito nije bio dovoljno problematičan ili interesantan da bi punio retke novina, pa ipak se svakako dobio uvid u stanje kako financijsko, tako i u dug toga vremena.

Zaključak

Riječki *karantani* i danas su, sigurno je važan dio riječke povijesti, a ovaj rad osim odgovora koje je donio otvorio je nova pitanja koja će se, barem se nadam riješiti nekim budućim istraživanjima.

---

²⁶⁹ Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 21.11.1848., br. 129, 519.

Sigurno je, da su riječki bonovi tiskani kao tzv. novac iz nužde jer stanje u Gradu nije bilo niti malo povoljno. Prihodi su bili sve manji, prtok novca se smanjio do razine da kovanog novca kao niti u jednom dijelu Monarhije nije bilo, a zavaravanje netočnim podacima dovelo je do toga da se stanje često prikazivalo boljim nego što je bilo. U takvim okolnostima, nedvojbeno je da su *karantani* ušli u uporabu i postali platežno sredstvo kojima je Grad preživio burno revolucionarno razdoblje iako točan efekt navedene 3 emisije bonova na monetarnu situaciju u Rijeci nije moguće utvrditi. Nadalje, može se zaključiti kako o *karantanima* postoji mnoštvo arhivskih izvora kako onih otkrivenih ovih istraživanjem tako i onih koji još čekaju da budu otkriveni među kojima se u prvom redu nameće pitanje tzv. kontrolora. Ipak, istraživanje je ponudilo jasne odgovore o načinima izrade predložaka bonova koji su dolazili direktno iz Zagreba, zatim o uputama o potpisnicima koji su svojim potpisom ovjeravali bonove, ali i samom procesu tiska bonova. Bonovi su kao i drugi oblici novca bili i krivotvoreni, vjerojatno i više nego li što je poznato, a tome je svakako i pridonosio njihov jednostavan izgled. Kao i izgled i dimenzije bonova često su se mijenjale što je svakako znak nepostojanja tradicije tiska novca koji je specifičan oblik tiska. Iako u novinama toga doba ne postoji direktan spomen *karantana* i više je nego jasan kontekst monetarno-gospodarskih problema vremena u kojima nastaju, čime se dodatno opravdava njihova uloga.

Zaključno, *karantani* su danas nedovoljno prepoznati kao jedna od lokalnih specifičnosti Rijeke, te ovaj rad osim svoga istraživačkog karaktera ima namjeru i potaknuti na daljnja promišljanja o njihovim novim interpretacijama i (re)valorizacijama.

Zahvale

Želim se zahvaliti svima koji su pomogli tijekom procesa izrade ovoga rada, a prije svega i svih svojoj mentorici, a tijekom vremena sve više i prijateljici doc.dr.sc. Andrei Roknić Bežanić na

svim satima provedenima u istraživanjima, na svom strpljenju i pomoći, na svom razumijevanju i uvažavanju, a ponajviše na gotovo prijateljskoj brizi i trudu uloženom za mene.

Nakon toga, svakako se želim zahvaliti i višem kustosu, a odnedavno i „šefu“ Ivi Mileusniću uz kojega sam napravio svoje prve numizmatičke korake, te koji mi je uvijek nesebično pomagao u svakom trenutku izrade ovoga rada.

Zahvaljujem se i svim institucijama koje su na bilo koji način pomogle ovo istraživanje, a na kraju, ali nikako manje bitno već upravo suprotno želim se zahvaliti mojim roditeljima koji su mi uvijek bili najveća podrška i omogućili mi da se bavim danas ovom ne toliko popularnom ili profitabilnom, ali za mene jedinom mogućom strukom.

Popis literature, izvora i priloga

Literatura:

Christopher Alan BAYLY, *The Birth of the Modern World 1780 -1914*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.

Jochen BLEICKEN, *Povijest svijeta – od početka do danas*, Naprijed, Zagreb, 1990.

Nikola CRNKOVIĆ, Trgovačko-obrtnička komora u Rijeci, *VIA*, god. 4-5., sv. 4-5., 1994-1995., 51-85.

Norman DAVIES, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Julijan DOBRINIĆ, *Corpus notarum pecuniariarum Fluminense*, Dobrinić&Dobrinić, Rijeka, 1997.

Julijan DOBRINIĆ, Primitivna krivotvorina krajcara grada Bakra iz XIX. st., *Numizmatičke vijesti*, vol. 54, br. 65, 2012, 142-145.

Julijan DOBRINIĆ, *Riječka numizmatika – riječki novci i novci s riječkim obilježjima 1848.-2002.*, Muzej grada Rijeka, Rijeka, 2005.

Irislav DOLENEC, *Hrvatska numizmatika od početka do danas*, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.

Eric John HOBSBAWM, *Doba kapitala 1848 - 1875*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.

Eric John HOBSBAWM, *Doba revolucije: Europa 1789 – 1848.*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Eric John HOBSBAWM, *Nacije i nacionalizam: Program, mit, stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993.

Danilo KLEN, *Tvornica papira Rijeka*, Tvornica papira Rijeka, Rijeka, 1971.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Povijest novca u Hrvatskoj – od 1527. do 1941. godine*, Hrvatska narodna banka, Zagreb, 2013.

Branko MATIĆ, Emisija suvremenog gotovinskog novca i nacionalna ekonomija, *Acta Numismatica*, 2004., 179-191.

Tea MAYHEW, *Revolucionarna 1848. u Rijeci*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka, Rijeka, 2009.

Bože MIMICA, *Numizmatika na povijesnom hrvatskom tlu*, Vitagraf, Rijeka, 1994.

Bože MIMICA, *Numizmatička povijest Istre i Kvarnera*, Adamić, Rijeka, 1997.

Bože MIMICA, Numizmatička povijest Rijeka, *Rijeka*, god. 3. sv. 2, 1997.

Nikola STRAŽIČIĆ, Prilog poznavanju demografskog razvoja grada Rijeke tijekom posljednja tri stoljeća, *Rijeka*, god. 1, sv. 1, 1994, 107-138.

Skupina autora, *Povijest Hrvata - Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Skupina autora, *Povijest Rijeke*, Izdavački centar Rijeka i Skupština Općine Rijeka, Rijeka, 1988.

Skupina autora, *Temelji moderne Hrvatske – Hrvatska u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

Mrežni izvori:

Hrvatski jezični portal:

- natuknica: štribra, URL: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1dhUBM%3D (pristupljeno: 10.9.2020.)

Hrvatska online enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža:

- natuknica: asignati, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4176> (pristupljeno 10.9.2020.)
- natuknica: krajcar, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33652> (pristupljeno 10.9.2020.)
- natuknica: Karletzky, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30526> (pristupljeno: 10.9.2020.)
- natuknica: Mirko Lentulaj, URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36017>
- natuknica: banknota, URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5721> (pristupljeno 10.9.2020.)

Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Muzejski izvori

Muzej grada Rijeke: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - MGR-12449.

Muzej grada Rijeka: „5 carantana“, 1850. godina, numizmatička zbirka - MGR-N-1082.

Muzej Slavonije Osijek: „3 carantana“ 1849. godine, numizmatička zbirka - MSO-205075.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: asiglat, francuskih 50 lira, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P5 .

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1848. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P27.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1848. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/5.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P26.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 krajcarah u srebru“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ 182/1.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/5.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1849. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P29.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „3 carantana“ 1850. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ P25.

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog Primorja Rijeka: „5 carantana“ 1850. godina, numizmatička zbirka - PPMHP KPO-NZ D1/2.

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-6, Kutija 1.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-6, Kutija 2.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-826, Kutija 581.

Državni arhiv u Rijeci Fond Sign. HR-DARI-826, Kutija 616.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing. HR-HDA-98, Kutija 1.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing HR-HDA-98, Kutija 2.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing HR-HDA-98, Kutija 3.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing HR-HDA.98, Traka Z-93, Fascikl 4.

Hrvatski državni arhiv Fond Sing HR-HDA-98, Traka Z-93, Fascikl 5.

Izvori iz periodičke građe:

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, br. 96, 7.9.1848., naslovnica

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 16.9.1848., br 101., 407.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 28.9.1848., br 106., 426.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 6.10.1848., br. 109, 439.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 10.10.1848., 438.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, 458.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 17.10.1848., br. 114, naslovnica.

Novine Dalmatinsko-Hervatsko-Slavonske, 21.11.1848., br. 129, 519.

Prilozi

Slika 1. Primjerak asignata, francuskih 50 lira iz Numizmatičke zbirke PPMHP-a (PPMHP KPO-NZ P5)

Slika 2. Komparacija *karantana* iz različitih muzejskih zbirki (Muzej grada Rijeke: MGR-12449 i Muzej Slavonije: MSO-205075)

Slika 3. Primjer *karantana* 3. serije (Muzej grada Rijeke: MGR-N-1082)

Slika 4. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer *karantana* manjeg formata (PPMHP KPO-NZ P26)

Slika 5. Bon vrijednosti „3 carantani“ manjeg formata iz 3. serije (PPMHP KPO-NZ P25)

Slika 6. Bon vrijednosti „3 carantani“ kao primjer nekadašnje prakse lijepljenja bonova na kartonsku podlogu (PPMHP KPO-NZ P29)

Slika 7. Tipologija *karantana* na primjeru „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ P27)

Slika 8. Komparacija bakarskih i riječkih bonova na primjeru bakarskih „5 krajcarah u srebru“ (PPMHP KPO-NZ 182/1) i riječkih „5 carantani“ (PPMHP KPO-NZ D1/5)

Slika 9. Primjer „10 krajcarah u srebru“ iz Karlovca (DOLENEC, 1993, 138.)

Grafički prikaz 1. *Karatani* na lenti vremena. Primjerci: „5 carantani“ iz 1848. godine (PPMHP KPO-NZ D1/5), „3 carantani“ iz 1849. godine (PPMHP KPO-NZ P26) i „5 carantani“ iz 1850. godine (PPMHP KPO-NZ D1/2)

Slika 10. Arak originalnih bonova korištenih za usporedbu (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Slika 11. Arak na koji su nalijepljeni krivotvoreni bonovi (Riječko filatelističko društvo: Vještačenje riječkih karantana iz XIX. st., URL: <http://www.rifd.hr/c100305/> (pristupljeno 10.9.2020.)

Slika 12. „Primitivna krivotvorina“ iz Bakra (DOBRINIĆ, 2012, 144.)

Slika 13. „Tvornica papira“, ilustracija na čestiti za Novu godinu 1970. godine (HR-DARI-616)

Slika 14. Pregled zgoditaka lutrije (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15. Predlošci bonova poslani uz pismo (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 15.a. Predložak bona ispunjen tekstem (HR-HDA-98, Kutija 2)

Slika 16. Prikaz „štibre“ u članku (Novine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske, 14.10.1848., br. 113., naslovnica)

